

Tijdschrift voor geschiedenis van stad en provincie Utrecht • 89^e jaargang • juni 2016 • losse verkoop € 6,00

Oud Utrecht 3

hart voor historie en cultureel erfgoed in de provincie Utrecht

Themanummer

Utrecht verbeeld

museum Catharijneconvent Utrecht

FRANCISCUS

Met het verhaal van
Henk van Os

5 maart t/m 5 juni 2016

 BankGiro Loterij
VONN M&P, WILLEM M&P

GRESNIGT & VAN KIPPERSLUIJS *Advocaten*

Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten is een advocatenkantoor met vestigingen in Utrecht, IJsselstein, Woerden en Deventer.

De juridische dienstverlening kenmerkt zich door een gedegen aanpak en een persoonlijke benadering. Op deze wijze is Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten al meer dan vijftig jaar met recht een goede partner.

Voor meer informatie: mr J.J. Degenaar, Biltstraat 97, Utrecht
(030 - 231 66 31) of www.gvk-advocaten.nl

Sinds 1933
dienstbaar aan
de Utrechtse
samenleving

Dag en nacht
bereikbaar voor
directe hulp na
overlijden
(030) 262 2244

PCB
UITVAARTZORG

Meer informatie:
www.pcbuitvaartzorg.nl

PCB UTRECHT
PCB BILTHOVEN
PCB NIEUWEGEIN
PCB VIANEN

Donaudreef 25
3561 EL Utrecht
Telefoon
[030] 262 2244

 VAN ZOELLEN
AANNEMERSBEDRIJF

Uw aannemer:

- flexibele organisatie
- uitstekende prijs/kwaliteit verhouding
- tevreden klanten bepalen ons succes
- wij doen wat we zeggen
- grote betrokkenheid bij klant en project
- wij maken bouwen voor de opdrachtgever tot een feest

Meer weten? Bezoek onze website www.vanzoelen.nl

aannemersbedrijf van Zoelen bv
Nevadadreef 58, Utrecht
tel 030 - 263 11 11

Inhoud

60

Herman de Wit

Utrecht op het witte doek

66

Tolien Wilmer

Kunstenaars tekenen Utrecht

70

Lisette le Blanc

Gezicht op Wijk bij Duurstede: Jan van Goyen (1649)

72

Dick Goosen

Gillus Jozephus Lauwers (1895-1958)

De fotograaf die de Utrechters hun stad leerde kennen

77

Burchard Elias

Gezicht op Amersfoort: Joost Cornelisz. Droochsloot (1631)

78

Willem Geijssen en Maurice van Lieshout

Wandelen door een Utrecht van woorden

86

Nettie Stoppelenburg

Gezicht op Oudewater: Ype Wenning (circa 1905)

88

Victor Lansink

Dertig jaar documentaire fotografie

De foto's van de Stichting Stedelijke Fotografie Utrecht (SFU)

93

Jaap Versteegh

Gezicht op Loenen aan de Vecht: Nicolaas Bastert (circa 1900)

94

Willem Haakma Wagenaar

De Domtoren in de achtergrond

97

Ben Olde Meierink en Mirjam Koelewijn

Gezicht op Rhenen: Saenredam (1644) en Rembrandt (1649)

100

R.P.M. Rhoen

Jhr. Henry Pauw van Wieldrecht,

een 19e-eeuwse getalenteerde amateurfotograaf

107

Agenda

Utrecht verbeeld

Utrecht is nationaal en internationaal 'in'. De ene na de andere reisgids en tal van buitenlandse kranten en internetsites vertellen de lezer dat deze tegelijkertijd oude én hippe stad een bezoek meer dan waard is. Om de lezer daarvan te overtuigen, laten ze de woorden vergezeld gaan van beelden die de historische pracht en de hedendaagse dynamiek van de stad illustreren. De Domtoren, de grachten, de architectuur van De Uithof, Nijntje, het Rietveldhuis, de volle terrassen, de lezer kan de lijst van iconische beelden zelf aanvullen.

Al die beelden geven ons niet alleen informatie over wat er in stad en provincie te zien is, ze laten ons ook zien hoe Utrecht bekeken wordt door de makers van die beelden. De ruim 785.000 (!) foto's met het trefwoord Utrecht op de fotosite Flickr bieden daarvoor prachtig, maar door hun aantal ontmoedigend onderzoeksmateriaal.

Wie een indruk wil krijgen van het toenemende belang van het beeld in relatie tot Utrecht, hoeft alleen maar oudere jaargangen van dit tijdschrift te leggen naast die van de laatste tien jaar. Niet alleen is er meer oog voor de aantrekkelijkheid van beelden, maar ook voor de historische en informatieve waarde ervan. Ook voor historisch materiaal geldt vaak dat één goede illustratie meer vertelt dan duizend woorden.

In dit themanummer staat het beeld van Utrecht centraal en dan vooral de manier waarop stad en provincie inspiratiebron waren en zijn voor schilders, fotografen, filmmakers en schrijvers. De sfeer en schoonheid van stad en provincie hebben menig kunstenaar aangezet tot prachtige creaties. De schrijvers vormen een aparte categorie, omdat zij met woorden beelden moeten oproepen. Tegelijkertijd geeft ze dat de grootste vrijheid om hun eigen selectie te maken en het beeld van Utrecht naar eigen hand te zetten. We nodigen de lezer van harte uit met al dit mooie materiaal zijn of haar eigen beeld van Utrecht te vormen of bij te stellen.

De redactie

Met uithangborden, straatkarren en veel figuranten is op de Vismarkt de 19e eeuw teruggebracht voor de opnamen voor de film Keetje Tippel (1975) van Paul Verhoeven.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Utrecht op het witte doek

Veel Nederlandse speelfilms worden in Amsterdam opgenomen en ademen daardoor niet zelden een Amsterdamse sfeer. Om daaraan te ontkomen kijken filmmakers steeds vaker uit naar steden als Haarlem of Utrecht, die de filmcrews graag zien komen.

Welke films zijn er in de stad en provincie Utrecht opgenomen? En zijn er ook echt Utrechtse speelfilms?

De Ridderschapstraat is zeker niet de bekendste straat in Utrecht, maar deze zijstraat van de Wittevrouwenstraat speelt een belangrijke rol in de Nederlandse speelfilm.¹ De afgelopen jaren zijn er in de straat en de daar gevestigde monumentale UTAM-garage scènes van maar liefst drie belangrijke Nederlandse speelfilms opgenomen. In 2005 was de straat en de garage het decor van belangrijke scènes in Paul Verhoevens oorlogsdrama *Zwartboek* en vorig jaar werden er scènes gedraaid voor de recent in de bioscoop verschenen films *De Helleveeg* van André van Duren en *Riphagen* van Pieter Kuijpers. Voor *Riphagen*, over de Jodenjager Dries Riphagen, werd ook gefilmd op de Plompetorengracht, de Rembrandtkade en Achter de Dom en voor *De Helleveeg* draaide Van Duren ook op het Wolvenplein, Achter Sint Pieter en bij het Spoorwegmuseum. Deze Utrechtse regisseur, bekend van onder meer *De Bende van Oss* (2011), *Kees de Jongen* (2003) en *Marijken* (2000) houdt ervan in of dichtbij zijn woonplaats te filmen. Hoewel *De Helleveeg*, naar de gelijknamige roman van A.F.Th. van der Heijden, zich in de geboortestad van de schrijver Eindhoven afspeelt, vond Van Duren enkele goede locaties dicht bij huis in Utrecht.

Herman de Wit

Studeerde theaterwetenschap in Utrecht, was werkzaam bij verschillende filminstellingen en van 1992 tot 2003 Hoofd Programma van het Nederlandse Film Festival.

Sfeervolle locaties

Vooral voor historische films wijken filmers zeer regelmatig uit naar Utrecht voor locaties die ze in de steden waar de films heten te spelen niet kunnen vinden. Zo was de Vismarkt een locatie voor *Keetje Tippel* (Paul Verhoeven, 1975) en *Kruimeltje* (Maria Peters, 1999) en het plein voor het Spoorwegmuseum voor *Nynke* (Pieter Verhoeff, 2001). *Het Bombardement* (Ate de Jong, 2012) speelde zich deels af op Pausdam en de Nieuwegracht en een winkel in *De avonden* (Rudolf van den Berg, 1989) stond in de Schoutenstraat. Een belangrijke confrontatie tussen de hardvochtige vader Dreverhaven en zijn getergde zoon Jacob Willem in de met een Oscar bekroonde speelfilm *Karakter* (Mike van Diem, 1997) vond plaats in de smalle en donkere Hamsteeg tussen de Oudegracht en de Lange Elisabethstraat. Geen van genoemde historische films spelen zich af in Utrecht, maar daar waren nog wel de sfeervolle locaties te vinden die nodig waren voor deze films. Ook voor films die in het heden spelen worden regelmatig opnames gemaakt in Utrecht. Zo herkennen oplettende kijkers Utrechtse locaties in films als *Minoes* (Vincent Bal, 2001), *Het Schnitzelparadijs* (Martin Koolhoven, 2005), *Alles is Liefde* (Joram Lürsen, 2007), *Wolf* (Jim Taihuttu, 2013) en de tv-serie *Moeder, ik wil bij de revue* (Rita Horst, 2013).²

Utrecht als filmpersonage

Maar zijn er ook Utrechtse films? Films die Utrechtse verhalen vertellen en die de stad niet slechts gebruiken voor enkele losse scènes, maar als decor waartegen het verhaal zich afspeelt. Films zoals *Amsterdamed* (Dick Maas, 1988) waarin Amsterdam een hoofdrol speelt en de kijker voortdurend het gevoel heeft dat hij in die stad vertoeft. (Opmerkelijk genoeg werd de meest spectaculaire scène van *Amsterdamed*, waarin de stad wordt bedreigd door een geheimzinnig monster dat zich schuil houdt in de grachten, in Utrecht opgenomen. Omdat men in Amsterdam nu eenmaal geen werven langs de grachten heeft waar speedboten de terrasbezoekers de stuipen op het lijf kunnen jagen.) Zijn er zulke films ook gemaakt in Utrecht? Een film waarin Utrecht een hoofdrol kreeg toebedeeld is *Phileine zegt sorry* (2003) van Robert Jan Westdijk naar de

Beeld uit de filmcamera bij opnamen in de UTAM-garage in de Ridder-schapstraat voor de film *De Helleveeg* (2016) van André van Duren.

□ FOTO SIGMA PICTURES

roman van de Utrechtse schrijver Ronald Giphart. Toen de destijds nog in Amsterdam woonachtige filmmaker Westdijk - hij woont nu in Utrecht - aan de verfilming begon, besloot hij het in Nederland spelende eerste deel - na zo'n twintig minuten gaat hoofdpersonage Phileine naar New York waar de rest van de film zich afspeelt - in Utrecht op te nemen. Terwijl Giphart bij het schrijven Amsterdam als locatie in gedachten had. In de film woont de onbesuisde Phileine in het huis op de hoek van de Servetstraat en de Lichte Gaard en flaneert zij met haar vriendje door die straten en langs de terrassen van de Donkere Gaard. Kijkers die die staten kennen, zien dat het klopt. Het is niet zoals in *Karakter*, waarin de getergde zoon Jacob Willem het Utrechtse steegje uitloopt en in een straat in een heel andere stad belandt. In *Phileine zegt sorry*, waarvoor ook opnames gemaakt werden in het Wilhelminapark, is vooral de overgang van Utrecht naar New York spectaculair in beeld gebracht. Een luchtopname van de Domtoren (oplettende kijkers zien dat het niet de echte is, maar het kleinere exemplaar in Madurodam) gaat over in een luchtopname van het iconische Chrysler Building in Manhattan. Utrecht en New York op fraaie wijze met elkaar verbonden. Ook in de scènes in New York verwijst Westdijk nog verschillende malen naar Utrecht. Tij-

dens de ruzies tussen de geliefden valt regelmatig de naam Utrecht: 'Rot op, terug naar Utrecht!', 'Ik kom je in New York vaker tegen dan in Utrecht!' Waar veel films zich afspelen in een verder onbenoemde stad of dorp, slaagt Westdijk erin zowel Utrecht als New York als een extra personage op te voeren.

Verdomhoekje

Ruim twintig jaar eerder was er al een film met een Utrechtse locatie in de hoofdrol. In 1981 maakte de Utrechtse filmer Jos Stelling *De Pretenders*, over de belevenissen van een groepje jongeren gedurende een weekend

in 1962. Hangjongeren avant la lettre die beseffen dat ze voor belangrijke keuzes in hun leven staan. *De Pretenders* speelt zich vrijwel geheel af op één locatie: in en om een snackbar in de Utrechtse volksbuurt Verdomhoekje, dat vrijwel geheel verdwenen is door de aanleg van de Daalsetunnel en het Westplein en door nieuwbouw. Aan het eind van zijn film onderstreept Stelling dat de jeugdijaren

De Tweede Wereldoorlog herleeft bij filmopnamen in Achter de Dom voor de film Riphagen (2016) van Pieter Kuijpers.

□ FOTO TESSA VAN HARMELEN

van zijn personages voorgoed voorbij zijn: hun vaste ontmoetingsplek wordt door de slopershamer met de grond gelijk gemaakt. Voor zijn films draaide Stelling regelmatig in Utrecht, ook als ze zich daar helemaal niet afspeelden. Voor zijn filmdebuut *Mariken van Nieuwmeegen* (1974) bouwde hij het Buurkerkhof om tot een Middeleeuwse markt, *Rembrandt fecit 1669* (1977) werd bijna helemaal opgenomen in het toen leegstaande stadskasteel Oudaen aan de Oudegracht, terwijl de interieurscènes voor *De wisselwachter* (1986) werden gedraaid in decors in de inmiddels gesloopte fabriekshallen van houthandel Jongeneel aan de Zeedijk. Voor *De Illusionist* (1983) week Stelling uit naar een leegstaand klooster in Driebergen.

Ook een nieuwe wijk als Leidsche Rijn kan heel goed dienen als decor voor een film. Voor hun korte film *Uitgesproken* (2013) zochten de Utrechtse filmende broers Lazlo en Dylan Tonk nu juist geen historische omgeving, maar de strakke gelijkvormigheid van een vinexwijk. Voor hun film over twee jongens wiens vriendschap onder druk komt te staan als de een ontdekt dat de ander op jongens valt, vonden ze in Leidsche Rijn niet alleen een atletiekbaan - de jongens zijn enthousiaste hardlopers - maar vlak daarbij in Park Hoge Weide verschillende fraaie plekken waar de jongeren konden rondhangen. Ook in deze korte film dragen de bij elkaar liggende locaties sterk bij aan sfeer van de film.

Utrechtse verhalen

Maar zijn er nu ook speelfilms die Utrechtse verhalen vertellen? Een paar. Onder meer enkele bescheiden producties over de Tweede Wereldoorlog. In 2005 verscheen de korte speelfilm *Wim Eggink* onder regie van Dirk van der Pol. Voor deze film over de leider van het Utrechtse studentenverzet werden onder meer opnames gemaakt op de plaatsen waar de gebeurtenissen zich hebben afgespeeld: het Academiegebouw aan het Domplein en de Rechtbank aan de Hamburgerstraat. Over het Utrechtse verzet was vlak na de oorlog ook al een film gemaakt. Begin jaren vijftig begon de LKP-Filmdienst aan een film die eer moest bewijzen aan Utrechtse verzetsmensen, maar door het overlijden van cameraman Paul Wolven-

Drie scènes uit De Pretenders (1981, Jos Stelling). Truus, die fotomodel wil worden, is graag bereid om op een Amerikaanse slee te poseren. Op de achtergrond is te zien dat veel huizen van het Verdomhoekje reeds zijn dichtgetimmerd. In de snackbar laat Evert zijn vrienden zien hoe hij met zijn dure camera foto's maakt. Een nachtelijke scène voor de deur van de snackbar, het pand waar vroeger melkhandel C. v.d. Tol was gevestigd.

□ FOTO'S JOS STELLING FILMS BV

kamp bleef de film onvoltooid. In 1995 kwamen de opnamen in het bezit van de Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht die de film in samenwerking met de oorspronkelijke makers heeft voltooid. Met live-muziek van studenten van de HKU beleefde de zwijgende film *Een weg naar Fort de Bilt* uiteindelijk in 1996 tijdens het Nederlands Film Festival zijn première. Bijzonder aan deze film is de kleine rol van de Utrechtse acteur Rijk de Gooyer - zijn filmdebuut.

In 1960 speelde Frans Weisz, student aan de twee jaar daarvoor opgerichte Nederlandse Filmacademie onder regie van zijn studiegenoot Rob du Mée in de korte film *Moreelse Park*. Op de trappen van NS-hoofdgebouw III, beter bekend als de Inktpot, zien we de 21-jarige Weisz als kunstenaar de Inktpot tekenen als hij in contact komt met een mysterieuze jonge vrouw. *Moreelse Park* was de eerste Filmacademie-film. Toen de academie in 2008 vijftig jaar bestond, werd Weisz - inmiddels een gevierd regisseur van vele films waaronder *De inbreker* (1972), *Leedvermaak* (1989) en *Finn* (2013) -, gevraagd opnieuw een korte film te maken. Dat werd *Terug naar Moreelse Park* (2008). Door middel van montage en digitale technieken zien we nu Frans Weisz, inmiddels bijna 70 jaar oud, spelen tegenover zichzelf als 21-jarige. Ook zijn 21 jarige zoon, de acteur Gésa Weisz, en zijn inmiddels overleden vroegere collega Rob du Mée spelen mee. Een bijzondere film die jeugd en ouderdom, leven en dood samenbrengt op een fraaie Utrechtse locatie.

In 1965 draaide Weisz in de buurt van Utrecht. In het kader van de Boekenweek maakte hij de film *Een zondag op het eiland van de Grande Jatte*, waarin een groot aantal beroemde Nederlandse schrijvers samen met een aantal van hun lezers door de tuinen van Kasteel de Haar dwaalt tot zij door een hevige regenbui het kasteel in

moeten vluchten. In deze film gebruikt Weisz de bijzondere sfeer van De Haar, iets wat nog verschillende filmers na hem zouden doen. Zo werden er in 2006 delen opgenomen van de tv-serie *Juliana, prinses van Oranje* en in 2009 scènes voor de speelfilm *Komt een vrouw bij de dokter* van Reinout Oerlemans met Carice van Houten. De kruidenierswinkel in *Dokter Pulder zaait papavers* (1975) van Bert Haanstra stond in de buurt: op de Brink in Haarzuilens.

Filmer Jos Stelling (geheel rechts) kijkt toe bij filmopnamen bij het Buurkerkhof voor zijn film *Mariken van Nieuwmeegen* (1974). Op de achtergrond het middeleeuwse Huis Zoudenbalch.

□ FOTO JOS STELLING FILMS BV

Stad in de storm

Maar waar zijn de grote speelfilms over Utrechtse onderwerpen? Waar is de film gebaseerd op Thea Beckmans bekroonde boek *Stad in de storm* over de Franse bezetting van Utrecht en het instorten van het schip van de Domkerk? Of de film over de flamboyante projectontwikkelaar Jan de Vries, die als directeur van bouwbedrijf Bredero Hoog Catharijne ontwikkelde en bouwde en zo'n grote invloed op de stad zou hebben? Met de huidige digitale technieken behoren dit soort historische films zeker tot de mogelijkheden. Als men voor *Publieke werken* (Joram Lürsen, 2015) in Amsterdam het 19e-eeuwse Victoria Hotel (digitaal) opnieuw kan opbouwen, dan moeten het instorten van het schip van de Dom of de afbraak van de Stationsbuurt ook tot de mogelijkheden behoren.

André van Duren heeft geprobeerd een film te maken gebaseerd op de verhalen van de meest Utrechtse schrijver C.C.S. Crone, maar dat liep op niets uit. Ook een film over het leven van de beruchte Utrechtse seriemoordenaar Hans van Zon en zijn compagnon Oude Nol kwam niet van de grond. Wel werd er in 2004 een film gemaakt losjes gebaseerd op de Utrechtse serieverkrachter. Jaren voordat de echte verkrachter werd gearresteerd, maakte Ineke Houtman *Stille Nacht*. In deze film, waarin studentes zelf op zoek gaan naar de verkrachter, blijkt uit niets dat de

Opnamen voor de korte film *Uitgesproken* (2013, Lazlo en Dylan Tonk) op de atletiekbaan in het Prinses Amaliapark in Leidsche Rijn.

□ FOTO DYZLO FILM

De interieurscènes van de film *Belle van Zuylen* (1993, Digna Sinke) werden opgenomen in Oud Amelisweerd. Op de achtergrond is het beroemde Chinese behang te zien. Tweede van links Will van Kralingen als Belle van Zuylen.

□ FOTO SNG FILM

film zich in Utrecht afspeelt. De opnames werden gemaakt in Amsterdam, een enkele interieuropname in een woonhuis in Amersfoort. In 1993 maakte Digna Sinke een film over Belle van Zuylen, de 18e-eeuwse schrijfster en componiste (*Belle van Zuylen - Madame de Charrière*). Hoewel Belle van Zuylen haar jeugd doorbracht op Slot Zuylen en 's winters woonde in het Utrechtse huis van de familie aan de Kromme Nieuwegracht, speelt de film zich af in Zwitserland waar Belle van Zuylen woonde na haar huwelijk met de Zwitser Charles-Emmanuel de Charrière. Om financiële redenen werd de film geheel in Nederland opgenomen. Voor het landhuis van de Charrières stond een Limburgs kasteel model. De interieurscènes werden gedraaid in het Utrechtse landhuis Oud Amelisweerd. Twee jaar eerder was het huis met het beroemde Chinese behang al uitvoerig in beeld gebracht toen fotograaf Erwin Olaf en schilder Frans Franciscus er hun door Visconti en Fellini geïnspireerde korte speelfilm *Tadzio* opnamen.

Het wassende water

Er zijn wel enkele films gemaakt over bijzondere gebeurtenissen in de provincie Utrecht. Zo kwam in 2008 de film *Bloedbroeders* (Arno Dierickx) uit, gebaseerd op de geruchtmakende Baarnse moordzaak uit 1960 waarbij drie rijke-

luiszontjes een jongen uit een lager sociaal milieu laten verdwijnen. Omdat de villa in Baarn waar de moord plaatsvond niet beschikbaar was, weken de makers voor de opnamen uit naar Huys ten Donck in het Zuid-Hollandse Ridderkerk. En de veelgelezen streekroman van Herman de Man *Het wassende water* uit 1925, een in de jaren twintig spelend familiedrama in een dorp langs de Lek dat bij hoog water onder dreigt te lopen, werd in 1985 verfilmd voor een achtdelige tv-serie, waarvoor de opnames werden gemaakt op de plaatsen waar de roman zich afspeelt: in de Lopikerwaard.

Het zou goed kunnen dat Utrechtse locaties in de toekomst vaker in speelfilms te zien zullen zijn. De *Film Commissie Utrecht*, een gemeentelijk bureau dat producenten behulpzaam is bij het zoeken van locaties en het regelen van vergunningen, promoot in binnen- en buitenland Utrecht als ideale filmlocatie. En filmers die in Utrecht draaiden geven hoog op van de diversiteit aan locaties die in Utrecht zijn te vinden. André van Duren wil zijn volgende film, die niet in Utrecht speelt, toch helemaal in Utrecht opnemen. Op de fiets zoekt hij nu naar geschikte locaties.

Noten

- 1 Voor dit artikel is gesproken met de filmmakers André van Duren, Robert Jan Westdijk, Jos Stelling, Dylan Tonk, Digna Sinke en Wilant Boekelman
- 2 Informatie onder meer afkomstig van de *Film Commissie Utrecht*. Informatie over Utrecht als filmlocatie is ook te vinden op de website van de *Internet Movie Database*: www.imdb.com

Kunstenaars tekenen Utrecht

Met een boek en een tentoonstelling wordt eind dit jaar aandacht besteed aan tekeningen uit de collectie van Het Utrechts Archief die de stad Utrecht in de 20e eeuw in beeld brengen. Voor het overgrote deel gaat het om documentair werk dat de stad weergeeft zoals de kunstenaar die zag, maar wel in overeenstemming met de werkelijkheid. Een enkeling koos voor een meer kunstzinnige interpretatie.

Tekeningen, prenten en manuscriptkaarten vormen de oudste documenten in de beeldcollectie van Het Utrechts Archief. Stadsprofielen en panorama's, afbeeldingen van gebouwen en onderdelen daarvan en andere documentaire tekeningen geven veel informatie over het aanzien van de stad Utrecht in vroeger eeuwen. In de loop van de 19e eeuw werden veel nieuwe technieken ontwikkeld die het mogelijk maakten prenten in een grote oplage te drukken en ruimer te verspreiden. Dat gold in de 20e eeuw ook voor

foto's en prentbriefkaarten. Toch zijn er gedurende de hele eeuw ook veel tekeningen in de Topografische Atlas opgenomen. Vergeleken met foto's hebben tekeningen een toegevoegde waarde: die laten de persoonlijke visie van kunstenaars zien. Veranderende stadsbeelden zijn steeds een grote inspiratiebron geweest. Die waren er in Utrecht genoeg na het slopen van de stadsverdedigingswerken vanaf 1830. Daarbuiten begon de stad zich op verschillende plaatsen uit te breiden in nauwelijks bebouwd landelijk gebied. In

de oude stad deden zich ook veranderingen voor. Voorheen lege terreinen werden volgebouwd en oude gebouwen maakten plaats voor nieuwbouw en straatverbredingen. Dit vond in de laatste decennia van de 19e eeuw in verhoogd tempo plaats. Niet alleen was er behoefte aan uitbreiding, bestaande monumenten werden nog nauwelijks wettelijk beschermd.

Iemand die in die tijd een belangrijke rol speelde als beheerder van de stedelijke verzamelingen waaronder de collectie tekeningen was archivaris mr. Samuel Muller Fz. Na zijn aantreden in 1874 hield Muller zich niet alleen bezig met het selecteren, ordenen en beschrijven van de door hem beheerde archieven en collecties, hij gaf ook opdrachten aan kunstenaars om komende veranderingen in het stadsbeeld in te tekenen vast te leggen. Zo zijn er enige honderden aquarellen van Utrecht rond de eeuwwisseling te vinden in de door hem samengestelde *Topografische Atlas der Stad Utrecht*, zoals de verzameling van de stad Utrecht voortaan heette.

Aankopen en BKR-regeling

In Het Utrechts Archief bevindt zich een collectie van ruim 3.000 tekeningen van

Utrecht uit de 20e eeuw. De meeste van deze tekeningen zijn aangekocht, rechtstreeks van de maker of soms via de kunsthandel. De onderwerpen zijn divers wat te maken heeft met de persoonlijke belangstelling van de tekenaar. Vooral later in de eeuw kwamen in architectuur geïnteresseerde kunstenaars vaak zelf met een voorstel voor een bepaald onderwerp. Daarnaast is een aantal tekeningen in bruikleen verworven van kunstenaars die zijn gemaakt in het kader van de BKR-regeling uit de jaren tachtig, toen beeldend kunstenaars kunstwerken moesten leveren als contraprestatie voor hun uitkering. Later is deze bruikleen omgezet in een schenking. Na de fusie in 1998 van de Gemeentelijke Archiefdienst en het Rijksarchief Utrecht tot Het Utrechts Archief zijn geen opdrachten aan kunstenaars meer gegeven om de stad te tekenen. De bekendste tekenaar van Utrechtse

stadsgezichten uit de voorbije eeuw is Anthony Grolman (1843-1926). Deze hield zelf een topografische verzameling van zijn stad bij, bestaande uit een aantal albums die hij voornamelijk vulde met prentbriefkaarten. Wanneer er van een bepaald onderwerp geen afbeelding voorhanden was, tekende hij die zelf. Deze vlotte schetstekeningen bevinden zich tegenwoordig in de collectie van Het Utrechts Archief.

Ook Elisabeth Adriani-Hovy (1873-1956) heeft veel Utrechtse stadsgezichten nagelaten. Zij had een speciale belangstelling voor kerkgebouwen. Dat gold ook voor Willem van Leusden (1886-1974), die zeer gedetailleerde tekeningen maakte vanaf de Dom en ook van de directe omgeving van de kerk die hij in de vorm van groot formaat etsen vermenigvuldigde. Een andere tekenaar uit de vooroorlogse periode is Karel Roelants (1875-1950). In

de jaren twintig maakte hij verschillende potloodtekeningen van de Rivierenwijk, die in die jaren verrees in kenmerkende Amsterdamse-Schoolstijl. Nadat hij in 1929 verhuisde naar de Willem Arntszkade, een van de eerste straten van Tuindorp, maakte hij ook daar een groot aantal tekeningen van deze nieuwe wijk in aanbouw en het aangrenzende, nog niet bebouwde weidegebied.

Compacte stad

Verreweg de meest productieve tekenaar, die een halve eeuw lang stadsgezichten tekende voor de beeldcollectie van Het Utrechts Archief, is Chris Schut

Het gebied tussen Utrecht en Vleuten, bestemd voor de stadsuitbreiding van Utrecht als onderdeel van Leidsche Rijn, 1995.

□ TEKENING CHRIS SCHUT | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELD-MATERIAAL

(1912-2000). Naast zijn werk als tekenle-
raar heeft hij ongeveer 250 stadsgezichten
voor deze collectie gefabriceerd. Die heb-
ben door zijn gedetailleerde manier van
tekenen een grote documentaire waarde.
Vooral de panorama's die hij vanaf de
Jacobitoren maakte, geven een waarde-
vol beeld van de compacte stad die Utrecht
vóór de grenswijziging van 1954 nog was.
Hij was hiermee begonnen toen hij hier-
voor in 1943 opdracht had gekregen van de
toenmalige gemeentearchivaris mr. J.W.C.
van Campen. Die wilde het beeld van de
stad vastleggen voor het geval Utrecht een
soortgelijk lot zou treffen als het stads-
hart van Rotterdam aan het begin van
de Tweede Wereldoorlog. Zo had hij ook
opdracht gegeven aan de fotograaf Nico
Jesse om het dagelijks leven in kleurenfo-
to's en dia's te documenteren.

Het tekenen tijdens de oorlogsjaren was
niet zonder risico. Schut vertelde eens
dat Duitse soldaten hadden opgemerkt
dat hij bovenop de toren van de Jacobi-
kerk zat te tekenen. Toen hij aan het eind
van zijn tekendag beneden kwam, werd hij
opgewacht. De Duitsers wilden zien wat
hij daarboven aan het doen was. Omdat
hij al vaker de slechtverlichte torentrap-
pen had beklommen was hij eerder boven
dan zij en had hij net voldoende tijd om
een Duitse afweerinstallatie uit te gum-
men. Toch was dit niet voldoende. De arg-
wanende soldaten namen hem mee en zo
heeft hij wegens vermeende spionageacti-
viteiten twee dagen vastgezet in de kel-
der van de SD aan de Maliebaan totdat Van
Campen hem kon vrijpleiten.

Stadsvernieuwing

Na de oorlog heeft Chris Schut nog talloze
locaties in de stad in tekening vereeuwigd.

*Gezicht op de Willem Arntzskade te Utrecht uit het noordoosten met de Willem van Noortbrug en links het Wil-
lem van Noortplein, 1930.*

□ TEKENING KAREL ROELANTS | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Net als Anthony Grolman was hij gespitst
op situaties die gingen veranderen. Zo
maakte hij in opdracht van Van Campen
een serie tekeningen van de Stadsbuiten-
gracht op groot formaat. Dit project hield
ongetwijfeld verband met de stedenbouw-
kundige plannen om de hele Stadsbuiten-
gracht te dempen ten behoeve van een
rondweg voor het autoverkeer, wat uitein-
delijk beperkt is gebleven tot de Weerd-
singel Westzijde en de Catharijnesingel.
Ook de Stationswijk, die in de jaren zeven-
tig plaats moest maken voor de bouw van
Hoog Catharijne, is door hem goed gedo-
cumenteed. De daaropvolgende projec-
ten, zoals het gedeeltelijk dempen van de
Stadsbuitengracht voor de aanleg van de
Catharijnebaan, heeft hij eveneens tref-
fend in beeld gebracht, niet wetende dat
deze 'historische vergissing' ruim der-
tig jaar later weer ongedaan gemaakt zou
worden.

De laatste tekening die Chris Schut voor
de Topografische Atlas van Utrecht heeft
gemaakt is een tekening uit 1995. Vanaf de

toren van de St.-Willibrorduskerk in Vleu-
ten tekende hij toen een panorama met de
stad Utrecht op de achtergrond: een agra-
risch gebied met veel kassen dat daarna
onderdeel zou worden van de nieuwe wijk
Leidsche Rijn.

Ook andere tekenaars die Utrecht in de
tweede helft van de 20e eeuw in beeld
brachten kozen onderwerpen in de sfeer
van stadsvernieuwing. De op handen
zijnde sanering van Wijk C heeft onder
meer Charles Kemper (1913-1985) aan-
gezet om karakteristieke straatbeelden
daar te tekenen. Anderen tekenden juist
nieuwbouwprojecten in aanleg of kort
na hun voltooiing, zoals Willem Frederik
Dupont (1908-1996) en Matthijs van de
Weijer (*1936). Dolf Schuurmans Stekho-
ven (*1941) en Wout Heinen (*1942) waren
in architectuur geïnteresseerd en beeldden
in hun tekeningen diverse bouwstijlen uit.

Kunstzinnige uitbeelding

Al deze tekenaars hebben de stad gepor-
tretteerd zoals zij die zagen. Ieder op zijn

Het boek *De getekende stad. Utrecht in tekeningen 1900-2000* is een uitgave van uitge-
verij Matrijs in samenwerking met de Stichting Vrienden van Het Utrechts Archief. Het
boek - een vervolg op *De getekende stad, Utrecht in oude tekeningen 1550-1900* (2005) -
telt 320 pagina's, bevat afbeeldingen en beschrijvingen van zo'n 400 tekeningen en is
te koop voor €39,95. Bij de verschijning van het boek in november 2016 wordt in het
publiekscentrum van Het Utrechts Archief aan de Hamburgerstraat een bijbehorende
expositie met originele tekeningen geopend. De tentoonstelling zal eerst de binnen-
stad van Utrecht als onderwerp hebben en vanaf februari tot en met april 2017 de wij-
ken buiten de singels.

Het Janskerkhof en de Korte Jansstraat, 1996.

□ TEKENING TON DIEKSTRA | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

of haar eigen wijze maar wel in overeenstemming met de werkelijkheid. De tekeningen in de collectie van Het Utrechts Archief hebben altijd een documentaire waarde. Gefantaseerde stadsgezichten zijn in een museum beter op hun plaats. Er zijn echter ook kunstenaars geweest die een onderwerp op een meer kunstzinnige manier hebben vertaald. Zo'n kunstenaar is Ton Diekstra (*1939), van wie een groot aantal prenten en aquarellen in de collectie van het Utrechts Archief te vinden is. Deze veelzijdige kunstenaar heeft zich verschillende technieken eigen gemaakt om een onderwerp tweedimensionaal in beeld te brengen. In een zelf ontwikkelde etstechniek met zachte, in elkaar overlopende kleuren heeft zij verschillende locaties in Utrecht in prent vermenigvuldigd. Daarnaast maakt zij graag schilderijen van groot formaat. Tijdens studiereizen naar Italië en Egypte heeft ze vele schetsen gemaakt van oude

muurschilderingen die ze thuis uitwerkte tot schilderijen. Met haar belangstelling voor historische architectuur heeft zij ook dichter bij huis interessante onderwerpen gevonden. De binnenstad van Utrecht bood haar daartoe voldoende mogelijkheden. Met haar expressieve, losse manier van schilderen heeft zij van iedere aquarel een kunstwerk gemaakt. Haar onderwerpen zijn steeds naar de werkelijkheid en herkenbaar weergegeven maar niet tot in de details uitgewerkt. Soms is met opzet de omgeving van het hoofdonderwerp geabstraheerd om dit beter tot zijn recht te laten komen. Haar aquarellen van de tuin en de gebouwen van het Duitse Huis vóór de transformatie tot hotel en restaurant Karel V geven de verstilde sfeer van dit lange tijd ontoegankelijke terrein treffend weer.

Jan van Goyen, *Gezicht op Kasteel Duurstede*, 1649 olieverf op paneel.

□ GETTY CENTER LOS ANGELES

Jan van Goyen (1649)

Door de eeuwen heen hebben vele kunstenaars Wijk bij Duurstede in beeld gebracht. In de jaren veertig van de 17e eeuw bracht de beroemde kunstenaar Jan van Goyen (Leiden 1596 - Den Haag 1656) een bezoek aan Wijk bij Duurstede. Het resultaat is een gezicht op Kasteel Duurstede (1649) nog voordat Jacob van Ruisdael de molen schilderde in 1670.

Van Goyen was in zijn tijd een gevierd man. Zijn stadsgenoot J.J. Orlers wijdde in 1641 een hoofdstuk aan de kunstenaar in zijn *Beschrijvinge der Stadt Leyden*. Hierin beschrijft hij dat Van Goyen aanvankelijk een opleiding zou volgen als glasschrijver en glasmaecker, maar dat hij al op jonge leeftijd is gaan schilderen. 'Zijne gheneghentheden streckten totte schilderkonste', zo schrijft Orlers.

Op 10-jarige leeftijd ging Van Goyen in de leer bij de landschapsschilder Coenraat Adriaansz. van Schilperoort. Daarna volgde hij lessen bij diverse andere leermeesters. Van Goyen was onder de indruk van het werk van Esaias van de Velde die in

Haarlem woonde en pionier was op het gebied van landschapsschilderkunst. Hij ging bij hem in de leer en ontwikkelde zich in navolging van zijn grote leermeester tot kunstenaar van Hollandse landschappen met molens, boerderijen, vee en figuren.

Ook Constantijn Huygens spreekt in *Mijn jeugd* over Van Goyen en vermeldt dat diens faam niet gering is. Hij wordt ook genoemd door Hoogstraeten in 1678 en Arnold Houbraken behandelt hem in zijn hoofdstuk over Jan Steen. Steen was een leerling van Van Goyen die vooral aandacht had voor diens dochter Grietje van Goyen met wie hij in het huwelijk zou treden.

Van Goyens belangstelling voor landschappen betrof aanvanke-lijk vooral duinlandschappen, maar hij specialiseerde zich in de loop van de tijd in het riviergezicht, een in die tijd nog onbekend genre. Hij bracht hiermee een nieuw type landschapsschilderij tot ontwikkeling. Er zijn tekenboekjes bekend uit de periode 1644-1651, die hij maakte van tochten langs de Rijn naar Kleve.¹ Hij zal toen ook Wijk bij Duurstede hebben aangedaan. Zijn impressies werkte hij uit tot rivierlandschappen met topografische aspecten in combinatie met de bedrijvigheid op het water. Hij had belangstelling voor het alledaagse en de natuur.

Op dit schilderij van Van Goyen is Kasteel Duurstede in volle glorie te zien. Het is echter geen realistische weergave. Kasteel Duurstede was

na 1580 in verval geraakt, nadat het niet meer diende als residentie van de bisschoppen. Nog eenmaal werd gebruik gemaakt van Kasteel Duurstede, namelijk in 1642 toen Willem II van Oranje samen met Mary Stuart een kennismakingstocht maakte door de Republiek en ze door de Staten ontvangen waren op het kasteel. Na de maaltijd trok het echtpaar verder. Het is niet bekend in welk jaar Van Goyen zijn schetsen maakte in Wijk bij Duurstede en in welke staat het kasteel toen verkeerde.²

Van Goyen maakte veel tekeningen tijdens zijn reizen, die hij later in zijn atelier uitwerkte. Het schilderij van het gezicht op Kasteel Duurstede is een levendig tafereel geworden met de bedrijvigheid op het water, de verschillende bootjes en de mensen met het vee op het land. Hij zal het veer genomen hebben naar de overkant om daar enkele schetsen te maken van het kasteel en de omgeving. Hij heeft een laag standpunt genomen met aandacht voor de wolken, typerend voor de 17e-eeuwse landschapsschilderkunst. Zijn atmosferisch kleur-gebruik is gebaseerd op een beperkt palet van geel, groen en bruin. Hij had een snelle en losse manier van schilderen, nat op nat, en was daarvoor zeer productief. Hij werkte als kunstenaar, kunstverzamelaar en handelde in tulpen en huizen.

In de voetsporen van Van Goyen zijn er talloze kunstenaars naar Wijk bij Duurstede getrokken tot en met de dag van vandaag.

Noten

- 1 Het schetsboekje in Museum Bredius in Den Haag is het meest intact gebleven. Veel tekeningen zijn te vinden in het Kupferlichkabinett in Dresden, het Victoria and Albert Museum in Londen en de Albertina in Wenen. De tekeningen maakten deel uit van schetsboekjes. Een schets uit Wijk bij Duurstede is mij niet bekend.
- 2 Roeland Roghman (1627-1692) maakte eveneens verschillende afbeeldingen van Kasteel Duurstede. Een van de tekeningen (1645, Collectie Albertina Wenen) toont rechts de Bourgondische toren met de oostelijke hoektoren die al aan het vervallen is. Vermoedelijk was het kasteel vervallen toen Van Goyen in Wijk bij Duurstede een schets maakte.

Literatuur

- Houbraken, Arnold, *De Grote Schouwburg* (Amsterdam 1995) 103 e.v.
- Huygens, Constantijn, *Mijn jeugd* (Amsterdam 1987) 79.
- Renaud, J.G.N., *De ruïne van Duurstede* (Zutphen 1985).
- Vogelaar, Christiaan e.a., *Jan van Goyen* (tentoonstellingscatalogus). (Leiden / Zwolle 1996).

In navolging van andere wereldsteden heeft Utrecht ook iets nieuws op verkeersgebied gepresteerd. Daar kan men nu den verkeersagent op de Smokkelaarsbrug in een ketel zien staan waar hij uit de hoogte op het mensdom neerziet.

Utrecht in Woord en Beeld, 5 april 1929.

□ FOTO G.J. LAUWERS | COLLECTIE NEDERLANDS VOLKSBUURTMEUSEUM

koopman aan de slag. Met zijn vader stond hij op kermissen met een noga- en zuurstokkenkraam. Op 10 februari 1915 trouwde hij op 19-jarige leeftijd met de 18-jarige Cornelia Maria van der Steen, geboren te Utrecht. Het echtpaar kreeg twee zoons.

Gillus Jozephus Lauwers (1895-1958)

De fotograaf die de Utrechters hun stad leerde kennen

In 1925 zag het geïllustreerde weekblad Utrecht in woord en beeld het licht. Het zou bijna twintig jaar lang de lezers laten lezen, maar vooral laten zien wat er in de stad en provincie gebeurde.

Fotograaf Gillius Jozephus Lauwers legde het voor hen vast.

Voorjaar 1925 verscheen in Utrecht een nieuw weekblad: een illustratie, onder de titel *Utrecht in Woord en Beeld*. De redactie introduceert het blad aldus aan de lezers: 'De wekelijks verschijnende illustratie, krijgt hoe langer zoo meer haar vaste plaats in welhaast ieder gezin. Dat is goed, want de zucht naar gezelligheid onzen landaard eigen, en de gehechtheid aan huis en haard worden door die familielectuur bevorderd. Te meer kan dit het geval zijn, wanneer niet enkel allerlei gebeurtenissen en merkwaardigheden uit verre gewesten, maar vooral de nog meer trek-

kende plaatjes - en tekst! - uit eigen omgeving, uit eigen stad en dorp zelfs, hun plaats in den wekelijks op bezoek komenden huisvriend vinden.'

De inmiddels vrijwel vergeten Utrechtse fotograaf Gillus Jozephus Lauwers was degene die stad en provincie via dit blad een gezicht heeft gegeven voor het grote publiek.

Meccanodoos

Lauwers (Bolsward, 10 juli 1895), kwam op jeugdige leeftijd met zijn familie naar Utrecht. Na zijn lagere schooltijd ging hij als

Min of meer toevallig raakte hij in het fotovak verzeild: al knutselend met de meccanodoos van zijn zoontje wist hij een fototoestel in elkaar te zetten. Het fotograferen greep hem zo, dat hij er zijn beroep van maakte. Rond 1920 maakte hij in de Veldkazerne (de latere Van Seypesteynkazerne) pasfoto's van nieuwe lichten militairen. In die tijd waren er veel trouwpartijen in het toenmalige theehuis Oog en Al en als er weer een bruiloftstocht over de Leidseweg passeerde, riep Lauwers, die in de omgeving woonde: 'Ik ga er even achteraan, om er een pak aan te verdienen.' Je moest ondernemend zijn als fotograaf.

Utrecht in Woord en Beeld

Zijn naam als fotograaf vestigde Lauwers met zijn werk voor het weekblad *Utrecht in Woord en Beeld*. In de loop van de 19e eeuw verschenen er naar buitenlands voorbeeld steeds meer zogenaamde illustraties, gezinsbladen boordevol afbeeldingen. Bekende voorbeelden: de *Katholieke Illus-*

Het beeldmerk van Utrecht in Woord en Beeld zoals dat gebruikt werd vanaf de derde jaargang, april 1927.

□ COLLECTIE NEDERLANDS VOLKSBUURTMUSEUM

tratie (1867), *Eigen Haard* (1875), *Wereldkroniek* (1894), *Het Leven Geïllustreerd* (1906) en *Panorama* (1913). De illustraties waren immens populair, vooral onder het 'gewone volk'.

Utrecht in Woord en Beeld, dat vanaf 25 april 1925 verscheen (een los nummer kostte tot de oorlog 12,5 cent), werd uitgegeven door de pas opgerichte Noord-Nederlandsche Uitgeversmaatschappij. Directeur was Petrus Josephus van de Griendt, woonachtig Boothstraat 3 in Utrecht, tevens het redactieadres van het magazine.

De uitgeverij startte toen naast *Utrecht in Woord en Beeld* de bladen *Gelderland in Woord en Beeld* (Arnhem), *Het Noorden in Woord en Beeld* (Groningen), *Van Eigen Erf* (Zwolle) en *Fen Fryske Groun* (Leeuwarden). Ze hadden grotendeels dezelfde inhoud; enkele fotopagina's en de sportrubriek werden regionaal ingevuld. Het blad ademde een eigen sfeer door de uitvoering in sepia koperdiepdruk. In september 1938 nam De Geïllustreerde Pers de uitgave over. Het aandeel 'Utrecht' nam daarna langzaam af. Per 1 januari 1942 werd een verschijningsverbod opgelegd 'vanwege papierschaarste'. Na de oorlog verscheen het blad nog enkele jaren om uiteindelijk in 1949 op te gaan in de *Wereld in Beeld*. Jammer genoeg zijn er geen oplagecijfers

'Een kiek, genomen op de Nieuwe kade met het bekende overhaalschuitje', een foto gepubliceerd 27 oktober 1927.

□ FOTO G.J. LAUWERS | COLLECTIE NEDERLANDS VOLKSBUURTMUSEUM

Portret van Gillus Jozephus Lauwers, ca. 1955.

□ FAMILIEARCHIEF LAUWERS

bekend, maar die moeten aanzienlijk zijn geweest aangezien het blad steeds dikker werd en er zelfs kleurenfotopagina's en bijlagen gedrukt konden worden.

Onze Fotoman!

Het is niet duidelijk wanneer Lauwers in dienst trad van de illustratie, maar een gedichtje onder de titel 'Onze Fotoman!', gepubliceerd op 3 juni 1927, maakt duidelijk dat hij dan de vaste fotograaf is. Anderhalf decennium lang trok Lauwers door het Sticht en maakte hij foto's van de meest uiteenlopende onderwerpen. Duzenden stad- en provinciegenoten trokken

Het gedichtje 'Onze Fotoman!' van Pimmy, gepubliceerd 3 juni 1927.

□ COLLECTIE NEDERLANDS VOLKSBUURT-MUSEUM

aan zijn lens voorbij, niet alleen de prominenten, maar vooral de gewone man in zijn dagelijkse doen en laten. Fraai zijn bijvoorbeeld de groepsportretten die Lauwers maakte tijdens de talloze - typisch Utrechtse - buurt- en straatfeesten rond Koninginnedag. Net als in de stad fotografeerde Lauwers in de provincie de bezienswaardigheden, maar ook jubilea, evenementen, feesten en partijen en portretten van bekende en onbekende provinciegenoten.

Zijn fotowerk was wel grotendeels aan de stad gewijd. Met enige regelmaat fotografeerde hij in dichtbij gelegen gemeenten als Zuilen, Vleuten, De Meern, De Bilt, Jutphaas en Zeist en een enkele keer maakte

HET OUDE SLUISJE IN DEN OUDEN RIJN AAN DEN STADSDAM TE DE MEERN

Utrecht in Woord en Beeld, 27 mei 1925.

□ FOTO G.J. LAUWERS | COLLECTIE NEDERLANDS VOLKSBUURT-MUSEUM

hij een uitgebreide reportage in verder weg gelegen plaatsen als Amersfoort en Bunschoten-Spakenburg.

De lezers smulden van de bekende en vaak onbekende beelden van zo dicht bij huis. Gillus Jozephus, de *selfmade* fotograaf, werd een bekende verschijning in stad: hij maakte naam. De foto's die hij voor het blad maakte, vormen nog steeds een onuitputtelijke bron voor historisch (beeld) onderzoek. Vermoedelijk zijn alle (glas) negatieven van het fotowerk in het begin van de oorlog vernietigd, uit angst dat ze in handen van de bezetter zouden vallen.

Persfotograaf

De maatschappelijke status van een fotograaf was niet hoog, maar dat veranderde in de loop van de jaren 20 en 30, als gevolg van de enorme populariteit van de geïllustreerde bladen en de grote verbeteringen in de fototechniek. In 1931 werd de beroepsvereniging voor persfotografen opgericht: de *Nederlandsche Vereniging van Persfotografen en Film-Operateurs* (NVPF). Lauwers werd lid en liet zich als persfotograaf (een nieuw beroep!) inschrijven in het Handelsregister.

Voorjaar 1938 nodigde de VVV Utrecht een aantal persfotografen uit voor een promotietocht door de provincie, met daaraan verbonden een fotowedstrijd. Op 25 mei ging het gezelschap, onder wie enkele Utrechtse 'fotocoryfeeën' als F.F. van der Werf, M.A.J. van Bommel en G.J. Lauwers, op pad. Het werd een vrolijke tocht, getuige de krantenartikelen. Zowel Van der Werf als Lauwers maakten tijdens deze tocht een prijswinnende foto.

Om de Utrechtse fotografen in beweging te houden, werd in 1938 de voetbalclub 'S.O.F.' (*Sport onder Fotografen*) opgericht, met Lauwers als medeoprichter-secretaris-penningmeester-speler: een 'onoverwinnelijk' zomeravondelftal, aldus een krantenberichtje.

In april 1930 opende hij een fotoatelier onder de naam *Foto Lauwers* (Catharijnesingel 18L). Het is aannemelijk dat de winkel floreerde, maar dat Lauwers' werkzaamheden voor *Utrecht in Woord en Beeld* te veel tijd vergden, zodat hij al in augustus 1933 de zaak overdeed aan de heren Kurt Cahn en

Utrecht in Woord en Beeld, 5 september 1930.

□ FOTO G.J. LAUWERS | COLLECTIE NEDERLANDS VOLKSBUURTMUSEUM

Leo Eduard Loeb (die zich in 1937 terugtrok). Cahn heeft de naam *Foto Lauwers* tot aan de overname van de zaak in 1968 gevoerd. Zo bleef die een begrip in Utrecht.

Verzet

Op 27 augustus 1940 dook Lauwers' naam op in de kolommen van het *Utrechtsch Nieuwsblad*, letterlijk, want tot die tijd was het zeer ongebruikelijk dat de naam van de fotograaf bij een afbeelding vermeld werd. Tot mei 1941 verschenen er zo'n 70 foto's van Lauwers in klein formaat: de gebruikelijke Utrechtse huis-, tuin- en keukenfoto's. Wilden persfotografen echter

werkzaam blijven, dan werden zij in 1941 verplicht tot lidmaatschap van het door de bezetter opgerichte *Verbond van Nederlandsche Journalisten*. Dat weigerde Lauwers, hij ging zich verdienstelijk maken in het verzet, waar hij zich 'een uitstekend en trouw strijder' betoonde.

Over de precieze rol die opa Lauwers in het verzet speelde, heerst verwarring, volgens zijn kleinzoon. Dat komt omdat zijn vader, met dezelfde initialen 'G.J.', roepnaam 'Jink' (1915-1991) en óók persfotograaf, eveneens actief was in het verzet. Uit de correspondentie die kleinzoon in 1995 voerde met de Stichting 1940-1945, blijkt dat beiden hun sporen hebben verdiend, maar dat er soms sprake lijkt van persoonsverwisseling.

Persfotografen vermaken zich kostelijk in Ouwehands Dierenpark, tijdens hun tour door de provincie Utrecht, 25 mei 1938.

□ FOTO F.F. VAN DER WERF | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Een van de vier foto's van een reportage over aanleg drinkwaterleiding in Vleuten, foto gepubliceerd 8 juli 1927.

□ FOTO G.J. LAUWERS | COLLECTIE NEDERLANDS VOLKSBUURTMUSEUM

Wederopbouw

Na de bevrijding liet Lauwers sr. zijn camera nog eenmaal de vrije loop: de intocht van de geallieerden en arrestaties van NSB'ers in mei, de grote parade van de bevrijders in juni en het uitbundige feest in Wijk C voor pastoor Van Nuenen in juli; het zijn stuk voor stuk foto's met een verhaal... ook nu nog.

Daarna werkte hij voornamelijk in opdracht. In het archief van de Jaarbeurs bevindt zich een serie van zijn hand met foto's van publiek dat zich op de beurs in april 1948 vergaapt aan nieuwe machines: het is de begintijd van de wederop-

Elftalfoto van het zomeravond-voetbalelftal 'S.O.F.' (Sport onder Fotografen), met vermoedelijk staande, tweede van links Herschel, staande derde van rechts Van der Werf en geknield rechts Lauwers, ca. 1938.

□ FOTO G.J. LAUWERS | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

bouw. Die wederopbouw fotografeerde hij in Utrecht in de jaren 50 in opdracht van de Dienst Gemeentewerken: bruggen- en scholenbouw, nieuwbouwwijken en restauratieprojecten.

In de beeldbank van Het Utrechts Archief bevinden zich 749 foto's van G.J. Lauwers, die een mooi beeld geven van zijn veelzijdigheid. Ook in deze collectie kan overigens sprake zijn van verwarring over het auteurschap tussen vader en zoon. Zijn kleinzoon typeert grootvader als een 'bon vivant'. Hij liet het geld graag rollen. Al voor de oorlog bezocht het echtpaar Lauwers regelmatig Frankrijk. In Utrecht was hij een graag geziene gast in café *De Neut* aan de Ganzenmarkt, dat gefrequen-

Het publiek bij een Jaarbeursstand met landbouwwerktuigen, 1948.

□ FOTO G.J. LAUWERS | HET UTRECHTS ARCHIEF, ARCHIEF VAN DE KONINKLIJKE NEDERLANDSE JAARBEURS

teerd werd door kunstenaars. Hij was zelf overigens geen onverdienstelijk aquarellist. Op 12 augustus 1958 overleed de man die de Utrechters hun stad leerde kennen, na een langdurig ziekbed, op 63-jarige leeftijd. Zijn weduwe bleef onbemiddeld achter, want als fotograaf was je slecht verzekerd en bouwde je geen pensioen op.

Noot

- 1 De serie *Utrecht in Woord en Beeld* uit de bibliotheek van Het Utrechts Archief wordt in het kader van het project *Metamorfoze* (het nationaal programma voor het behoud van het papieren erfgoed) volledig gedigitaliseerd en verschijnt in 2017 op www.delpher.nl.

Bronnen

HUA, Archief van de N.V. Koninklijke Nederlandse Jaarbeurs te Utrecht, toegangsnr. 836.
HUA, Kamer van Koophandel Utrecht: handelsregister, toegangsnr. 4004.
Bardoel, Jo en Wijfjes, Huub (redactie), *Journalistieke cultuur in Nederland* (Amsterdam 2015).
Hemels, Joan en Vegt, Renée, *Het Geïllustreerde Tijdschrift in Nederland* (Amsterdam 1993).
Utrecht in Woord en Beeld, 1925-1942 (Nederlands Volksbuurtmuseum en HUA).
Utrechtsch Nieuwsblad, 1925-1958.
Gesprekken met J.L. Lauwers (kleinzoon).

Troelstralaan te Utrecht met pas opgeleverde flats, ca. 1953.

□ FOTO G.J. LAUWERS SR. | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Burchard Elias

Historicus en oud-directeur Museum Flehite, Amersfoort.

Joost Cornelisz. Droochsloot, Hof met oude stadhuis, olieverf op doek 1631.

□ MUSEUM FLEHITE, AMERSFOORT

Joost Cornelisz. Droochsloot (1631)

Hoe Amersfoort er in de 17e eeuw binnen de muren uitzag, is nauwelijks bekend, met uitzondering van de Hof, meerdere malen vastgelegd door Joost Cornelisz. Droochsloot.

Veel kunstenaars waren diep onder de indruk wanneer zij vanaf de Amersfoortse Berg een blik konden werpen op de stad Amersfoort met zijn muren en poorten, kerken en kloosters en de kronkelende Eem. Dit fraaie stadsgezicht legden zij graag vast met schilderijen en tekeningen. Zo vervaardigde schilder en stadsbestuurder Matthias Withoos (ca. 1627-1703) een groot stadsgezicht vanaf de Eem voor het stadhuis van Amersfoort (nu collectie Flehite). Maar er zijn nauwelijks voorbeelden bekend van hoe de stad er binnen de muren uitzag. Een uitzondering vormen de gezichten op de Hof, het centrale plein van Amersfoort, door de Utrechtse schilder Joost Cornelisz. Droochsloot (? - 1666 Utrecht).

Zeven versies

Droochsloot was een veelzijdig schilder. Naast landschappen en genrestukken maakte hij dus ook stadsgezichten, in zijn tijd nog niet echt een breed verbreid genre. Wanneer hij een eerste exemplaar van een schilderij vervaardigd had, werden er

in zijn atelier door hemzelf en leerlingen kopieën gemaakt. Zo zijn van het 'Gezicht op de Hof' wel zeven versies bekend. Het origineel werd hierbij overigens niet slaafs nagevolgd. Op het 'Gezicht op de Hof' in Museum Flehite (37 x 53 cm.) staat het oude stadhuis van de stad centraal. Niet zichtbaar is de Sint-Joriskerk die iets meer naar achter aan de rechterzijde lag en op een enkele andere versie gedeeltelijk wel zichtbaar was. Op de plek van het meest linkse pand van het stadhuiscomplex stond waarschijnlijk al in de 13e eeuw een houten huis. In de eeuw daarop werd het mogelijk vervangen door het meer prestigieuze stenen pand en ging het dienst doen als stadhuis. Amersfoort had in 1259 stadsrechten gekregen van bisschop Hendrik van Vianden. Tot die tijd waren de Heren van Amersfoort als diens vertegenwoordigers opgetreden. Na de stadsrechtverlening verlieten zij de stad. Hun onderkomen aan de Hof heeft mogelijk als eerste stadhuis gediend. Dit moest verlaten worden toen op die plek de

Sint-Joriskerk vergroot werd. Daarna volgde waarschijnlijk de bouw van een nieuw stadhuis. In de 16e eeuw werd het verbouwd en verfraaid met onder meer de trap met het bordes en een galerij waarop het stadsgezicht de voltrekking van vonnissen op de Hof kon gadeslaan.

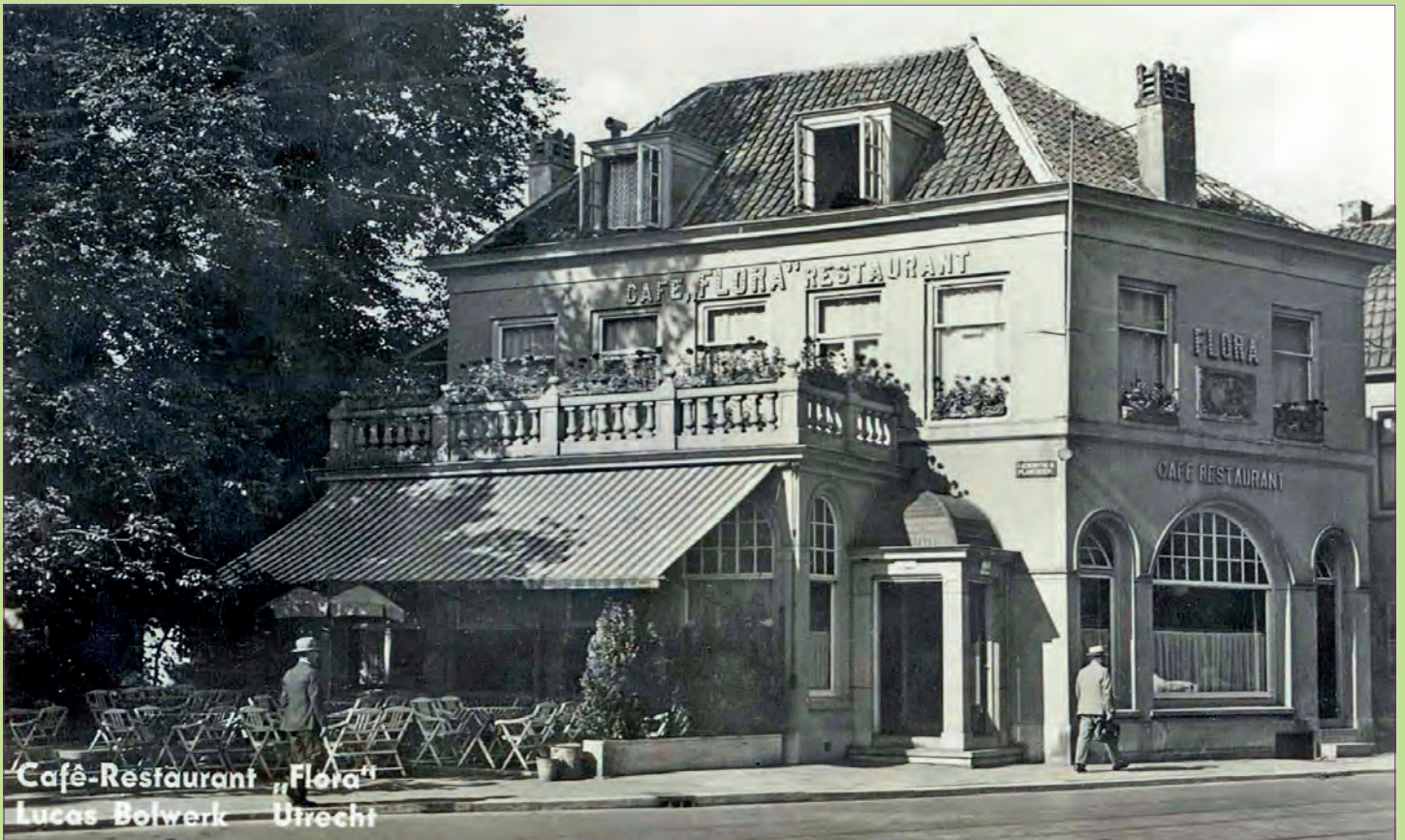
Het middelste huis was bestemd voor de stedelijke rechtspraak en dateerde uit 1535. Het meest rechtse gebouw werd in 1645 door de stad aangekocht voor een uitbreiding van het stadhuis die echter nooit werd gerealiseerd. In 1677 werd de galerij wegens bouwvalligheid gesloopt en mogelijk zijn toen ook de kantelen en het stadswaapen verdwenen. Op een tekening van Abraham de Haen (1707-1748) uit 1729 is daarvan namelijk niets meer te zien. Later in die eeuw sneuvelde ook de laatgotische gevel van het naastgelegen pand.

Begin 19e eeuw was het complex zozeer in verval geraakt dat er plannen gemaakt werden voor nieuwbouw. Die gingen niet door en het stadsbestuur verhuisde naar het kapitale 18e-eeuwse voormalige woonhuis van Abraham Cohen aan de Westsingel. De oude panden werden in 1822 afgebroken.

Literatuur

B. Elias, T. Reichgelt en F. Snieder, 'Stadhuis op de Hof', in: M. Cramer e.a., *Stadhuizen van Amersfoort. De bouwgeschiedenis* (Bussum 2009) 14-33.

Wandelen door een Utrecht

In Utrecht woonden tientallen schrijvers kortere of langere tijd, soms hun hele leven lang. Vooral in de eerste helft van de 20e eeuw bestond er een bloeiend literair leven. Een wandeling door de binnenstad voert langs de zolderkamers, huizen en cafés waar ze werkten en elkaar ontmoetten. De citaten maken duidelijk dat Utrecht geliefd werd, maar ook gehaat of symbool stond voor een andere, mysterieuze wereld.¹

Café-restaurant Flora was in de 20e eeuw niet alleen een belangrijk trefpunt voor schrijvers en kunstenaars, het komt ook voor in verschillende literaire teksten. De ansichtkaart dateert uit ca. 1940.

□ PARTICULIERE COLLECTIE

van woorden

De wandeling (lengte ongeveer 5 kilometer) begint aan de Bemuurde Weerd Westzijde 5, naast het poppodium Ekko.

Hier (1) woonden in de oorlogsjaren dichter Theo van Baaren en zijn vrouw Gertrude Pape. In hun huis kwamen veel jonge dichters bij elkaar en was de redactie van *De Schone Zakdoek* gevestigd. Dit surrealistisch literair tijdschrift verscheen tussen april 1941 en maart 1944 in een oplage van één, geheel met de hand vervaardigd exemplaar. Het was alleen ter plekke in te zien en onttrok zich op die manier aan het oog van de bezetter. Vaste medewerkers en bezoekers waren onder andere Cees Buddingh', Chris van Geel, Hans van Straten, Max de Jong, Willem Frederik Hermans (als dichter), Ad den Besten en Hans Warren. De laatste dichtte over de plaats waar u nu staat:

*'Er leeg'ren schepen aan de natte kade
waar 't eenzaam huis staat waar wij bin-
nengaan.'*

En Theo van Baaren schreef:

*'De huizen zijn hier grauw en verveloos
en onder 't juk der wrakke bruggen gaat er
een traag en troebel, langzaam rottend water,
de kinderen zijn gelig bleek en voos.'*

Steek via de smalle brug langs de sluis de Vecht over en ga aan de overkant naar rechts. Loop rechtdoor de brug over en vervolg uw weg langs de Oudegracht. Stop op de hoek van de Pauwstraat.

Aan de overkant van de gracht huisde op nr. 53 van 1925 tot 1941 in het 14e-eeuwse

(1) Collage door Theo van Baaren in *De Schone Zakdoek* nr. 23/24.

□ SCHONEZAKDOEK.BLOGSPOT.NL

witgepleisterde stadskasteel *Groot Cranesteyn* (2) de redactie van het vooraanstaande 'maandschrift voor Katholieke Reconstructie' *De Gemeenschap*. Dit tijdschrift opgericht in 1924 viel niet alleen in katholieke kring maar ook in vooruitstrevender milieus op door een gewaagde opmaak en frisse ideeën. De redactie bestond uit de broers Henk en Louis Kuitenbrouwer, Anton van Duinkerken, Jan Engelman en Albert Helman en was gevestigd op de eerste verdieping van het pand, modern ingericht door architect Sybold van Ravesteyn. Ook Gerrit Rietveld had in het gebouw een kantoor (van 1933 tot 1964). Tal van bekende schrijvers en literatoren kwamen er over de vloer, zoals Hendrik Marsman, A. den Doollaard en Erich Wichman. Henk en Louis Kuitenbrouwer (pseudoniem Albert Kuyle) begonnen in 1934 met een eigen blad: *De Nieuwe Gemeenschap*, een fascistisch blad met een antisemitisch karakter.

(2) Omslag *De Gemeenschap* februari 1930.

□ HAFMANSANTIEK.NL

(4) De Potterstraat tijdens de 'Lichtweek' in 1930.

□ FOTOPERSBUREAU UTRECHT | HUA, BEELD MATERIAAL

Vervolg uw weg langs dezelfde kant van de gracht.

Op nr. 78 woonde in de jaren 50, toen er een bakker zat, op een zolder in het achterhuis de beeldend kunstenaar Jacq Boersma, ook bekend als de dichter en schrijver Alain Teister (3). Die zolder werd een belangrijke zoete inval voor kunstenaars en schrijvers als Theo Sontrop, Jan Emmens, William Kuik en vele anderen.

Aangekomen bij de Potterstraat gaat u linksaf.

Op nr. 10 III woonde in de jaren dertig Martinus Nijhoff (4). Uit 1934 dateert het lange verhalende gedicht *Awater* dat zich grotendeels afspeelt in Utrecht. Onder meer herkennen we (de ouderen onder ons in elk geval) het in 1974 gesloopte Jugendstilgebouw *De Utrecht* (aan het huidige Smakelaarsveld):

'Men zit als in een tempel aan een tafel [...] het wordt warmer in de zaal. Steeds zilter waait dun ratelend metaal [...]. Opeens Awater. Van een overloop zie ik hem komen [...] Hij komt gesneld van boven, zandstenen trappen af langs slangen koper.'

Ga rechtdoor en blijf aan de linkerkant van de weg, steek de Voorstraat over langs het beeld De Denkende Haas en ga verder de Lange Jansstraat in.

Op de hoek met Janskerkhof was in het pand van de huidige sigarenspeciaalzaak in de jaren dertig grammofoonplatenzaak *De Discus* gevestigd (5). Eigenaar Maurits

Esser publiceerde onder het pseudoniem Gerard van Eckeren vele romans, die echter vrijwel niemand meer kent. Ook hier kwamen veel schrijvers en muzikkliefhebbers bijeen. Ida Gerhardt verwijst in een gedicht naar deze omgeving:

*‘t Was winter en al schemerig in de stad.
Ik wilde het Janskerkhof over gaan,
eigenlijk om bij Anne Frank te leggen een
bosje bloemen.’*

Dat beeldje, een schepping van Pieter d’Hont, ziet u iets verder voor de Janskerk. Loop verder langs de kerk, passeer de Drift en loop rechtdoor in de Nobelstraat.

Op de hoek van de eerste straat rechts - de Ambachtstraat - woonde Cola Debrot die in 1921 in Utrecht kwam studeren (6). Hij betrok de bovenverdieping van het hoekhuis *Vanouds in het Vosje*, toen ook al een sigarenzaak. Hier schreef hij in 1935 de novelle *Mijn zuster de negerin*.

(6) Cola Debrot (detail) geschilderd door Carel Willink.

Utrecht heeft grote indruk op hem gemaakt. Zijn dichterlijke geest meende 's nachts tussen Janskerkhof en Domplein 'onderaardse stemmen' te horen, 'die spraken van liefde en verlangen, van verdriet en tranen'. In de in 1948 verschenen roman *Bewolkt Bestaan* schrijft hij:

‘Pas veel later, toen ik reeds in New York was, heb ik de bekoring ondergaan van de oude middeleeuwse stad die Utrecht is.’

(8) Bonifatiuslyceum in 1930.

□ FOTO W.F. DE WILDT | HUA, BEELDMATERIAAL

Steek de straat over en ga verder door de Ambachtstraat.

Op nummer 4bis woonde in de jaren vijftig en zestig de schrijver Bouke Jagt (7). Zijn bovenhuis was een 'permanent openhouse' voor schrijvers en kunstenaars, onder wie de eerdergenoemde Alain Teister, Marko Fondse, Garmt Stuiveling en vele 'hele en halve artiesten, would-be schrijvers en ook gewone burgers met een onbepaald heimwee naar een bestaan, dat ze zelf nooit zouden aandurven' (Tjakko Stijve in *De Utrechtse Boekhouder* nr. 5).

U komt uit op de Kromme Nieuwegracht tegenover nummer 3-5, waar van 1922 tot 1981 het Bonifatiuslyceum ('het Boni') gevestigd was (8). Oud-leerling Alain Teister dichtte hierover:

*‘[...] de dagen van strafwerk en herfst
de doodstille morgens, kwart over acht,
slenteren onder kastanjabomen, althans
zo staan ze in mijn herinnering langs
de verdomde Kromme en Nieuwe Gracht;’*

Sla linksaf en meteen weer linksaf (Muntstraat). Terug op de Nobelstraat gaat u naar rechts en houdt even halt of last een drinkpauze in bij Café Koevoet (9).

Dit pand dateert oorspronkelijk uit 1840 en is, net als het plantsoen langs de singels, ontworpen door J.D. Zocher jr. In 1908 werd

het verbouwd tot café-restaurant Flora en vooral in de jaren 30 van de vorige eeuw was het een drukbezocht literair trefpunt. Op het terras was Cola Debrot vaak te vinden in gezelschap van collega-schrijvers en brainstormde hij met Martinus Nijhoff over de tekst voor het gedicht *Awater*:

*‘Ik herinner mij nog hoe hij mij tot vervelens
toe verzocht om met volledig vrije associatie
combinaties te maken op bepaalde klin-
kers: a,e, i, o, u, au, ei.’*

In het verlengde van de Nobelstraat begint aan de overkant van de singel de Nachtegaalstraat. Op nummer 20 zat boekhandel Broese (10). Daar organiseerde directeur Chris Leeftang van 1932 tot eind 1973 vele literaire activiteiten zoals lezingen, tentoonstellingen en speciaal ingerichte etalages. Schrijvers van naam waren er te gast, zoals Marsman, Den Doollaard, Bordewijk, Hermans en vele anderen. Het Utrechtse literaire klimaat werd voor een belangrijk deel hier bepaald. Begin 1974 nam Chris Leeftang afscheid en verhuisde Broese naar de Oudegracht om verder te gaan onder de naam Broese-Kemink.

Sla rechtsaf en volg het pad door het singelplantsoen. Verlaat het plantsoen na een kleine 200 meter via het pad aan uw rechterhand. Ga rechtdoor en volg de Kromme Nieuwegracht tot aan de Pausdam.

(11) Pausdam in 1928 met rechts Achter de Dom en links de Trans.

□ FOTO E.A. VAN BLITZ EN ZN | HUA, BEELDMATERIAAL

Het pleintje waar zes straten samenkomen (11; beide zijden van de Nieuwegracht meegesteld) is vereeuwigd door Hendrik Marsman in zijn gedichtenbundel *Tempel en Kruis* (1940):

*'boven het vredig makelaarskantoor
dat op den hoek tusschen twee grachten ligt
aan 't plein dat als een zeester in het zand
zijn schachten uitzendt in de mijn der stad.'*

Ga naar rechts en meteen naar links (Achter de Dom). Indien geopend, kunt u via het poortje links de pandhof van de Domkerk inlopen.

(12) James Boswell in 1765, geschilderd door George Willison.

□ NATIONAL GALLERIES OF SCOTLAND

Dit is de beste plaats om naar het carillon van de Dom te luisteren (12). De Domklokken hebben vele auteurs geïnspireerd tot literaire ontboezemingen. De Schot James Boswell die in 1763-1764 in Utrecht studeerde en onder andere op de Ganzenmarkt en in de westhoek van het huidige Domplein logeerde, werd aanvankelijk zwaarmoedig van de 'sombere psalmmelodie' die ieder uur weerklonk van de Domtoren. Later vond hij wel zijn draai in de stad - vooral dankzij de kennismaking met de charmes van Belle van Zuylen - maar echt enthousiast zou hij nooit worden.

Ronduit vrolijk daarentegen klinkt de hoofdpersoon in 'De organist van de Dom', van Alberdingk Thijm, als hij het klokgelui van de blinde jonker Jacob van Eyck hoort:

*'Maar wat schelt er in mijn oren,
Dat zo vrolijk zich laat horen?
't Is de zoete klokkeklank,
Eyckje zingt zijn helle zank,
Eyckje komt ons plein vereren
En de klokjes spreken leren...'*

Gerrit Komrij, die nooit in Utrecht woonde maar er vaak kwam, is weer minder gecharmeerd van de klokken. Hij noemt de stad in het gedicht 'Utrecht' in eerste instantie 'saai', maar ontdekt later toch kleur:

*'De stank en dat verdomde carillon!
Maar soms ontsnapt er lucht uit de ballon
En wordt de stad een stad om lief te hebben.
Steenklomp krijgt kleur. Het net van spin-
nenwebben
Wordt zelf een hersenspinsel. In de gracht
Drijft op een baar de prins die op me wacht.'*

Keer terug naar Achter de Dom.

Anna Maria van Schuurman (1607-1678) woonde met haar vader op nr. 8, waar een gevelsteen ter herinnering boven de deur is ingemetseld (13). Zij mocht als eerste vrouw de colleges van professor Voetius bijwonen in een soort loge, zodat de mannelijke toehoorders haar niet konden zien. Ze groeide uit tot een beroemd humaniste, taalkundige, theologe, dichteres en insectenkundige. Men fluisterde dat zij spinnen at. Maar hoe lieflijk klinken deze regels:

*'O Utrecht, lieve stad, hoe zoud' ik U vergeten
Als ver van U mijn dagen zijn versleten.'*

(13) Gevelsteen Achter de Dom 8.

□ FOTO WILLEM GEUSSEN

Ga naar links en meteen naar rechts (Domstraat).

Op nr. 8 bevond zich van 1931 tot 1936 het advocatenkantoor C. den Besten & H. Marsman (14). Hendrik Marsman voelde zich met het 'muffe' Utrecht verbonden, maar spaarde het niet voor zijn kritiek, zoals in een vers uit 1935:

*'Geen stijl, maar des te meer karakter heeft
de stad, een harde en benepen eigenzin-
nigheid, die zich de maat van alle dingen
waant.'*

Een bordje aan de gevel herinnert aan zijn verblijf hier. Na 1936 heeft Marsman niet meer in Utrecht gewoond, maar hij kwam vaak terug in de stad, al was het alleen maar 'om de Dom even te zien', waar hij letterlijk onder had gewerkt.

Steek de straat over en ga linksaf het Oudkerkhof op.

Oudkerkhof 26 is het geboortehuis van Utrechts bekendste schrijver Cees Crone (15). Zijn moeder dreef in dit pand een lingeriewinkel. Hij werd slechts 37 jaar oud en schreef korte verhalen, zoals 'De schuiftrompet' en 'Het feestelijke leven.' Zijn oeuvre is betrekkelijk klein, maar in Utrecht is hij uitgegroeid tot een monument. Hij schrijft in korte zinnen en beschrijft nauwgezet zijn wandelingen door de stad, zodat de lezer als het ware met hem meeloopt.

'In het Hiëronymusplantsoen wees alles erop, dat het lente werd. Hij dacht aan het landschap, dat op het draaiorgel geschilderd stond. Daarna ging hij langs Lepelenburg en Servaesbolwerk naar Manenborch. [...] Het klokkenspel van de Klaastoren klonk

(15) Oudkerkhof zoals het eruit zag tijdens Crones jeugdijaren.

□ HUA, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

vreemd door de morgennevel heen. [...] Bij het Geertebolwerk ging hij op een bankje zitten.'

Loop rechtdoor tot aan de Stadhuisbrug. Ga daar naar links, de Vismarkt op.

Vismarkt 13, nu café-restaurant Graaf Floris (16) is het geboortehuis van de katho-

(16) Vishandel van de gebroeders Engelman, Vismarkt 13 in 1895.

□ TEKENING A.E. GROLMAN | HUA, BEELDMATERIAAL

lieke dichter Jan Engelman wiens vader hier met zijn broer een vishandel had. Engelman werd door andere dichters als nestor gezien. Hij voelde zich erg verbonden met Utrecht en ontpopte zich in de jaren 60 tot een waarachtig actievoerder tegen de plannen om de Catharijnesingel te dempen voor de bouw van Hoog Catharijne. Tot 1987 hebben dichtregels van hem aan de wand van het Stiltecentrum in dit winkelcentrum gehangen, die overigens zijn geschreven in 1940, maar nog steeds actueel zijn:

*'Stil zijn in het wild gewemel
Van een wereld zó ontzind
Stil, en dromen van een hemel
Waar het zwakste overwint.'*

De route gaat verder rechtdoor over de Lichte en de Donkere Gaard.

In het linkerdeel van nummer 7 (oorspronkelijk een apart huis) werd in 1838 de schilder en schrijver Gerard Bilders geboren (17), die slechts 26 jaar oud zou worden en arm als een kerkrat aan zijn einde kwam. Hij werd later bekend door zijn dagboek uit 1860-1865 en zijn briefwisseling met Johannes Knepelhout. Bilders was naar eigen zeggen liever 'onder de evennachtslijn geboren' met 'een hart vol vuur en zongloed'. Zijn lot was anders:

'Maar ik zag, helaas! te Utrecht het eerste levenslicht, en daar kan men geene eijeren koken in het zand, en in den schaduw van dien langen, vervelende domtoren blijft men altijd koud.'

(18) Het Wed ca. 1970 met in het midden café 'van-ouds De Vriendschap'.

□ FOTO L.H. HOFLAND | HUA, BEELDMATERIAAL

Sla linksaf. Rechts ziet u restaurant *De 3 Vrienden*.

Hier zat vanaf 1816 tot 2002 het café (*Van-ouds*) *De Vriendschap* (18), dat zowel populair was onder schrijvers als studenten, twee groepen waartussen natuurlijk de nodige overlap bestond.

Ga naar rechts.

Links zien we de Trans waar een belangrijk deel van het Departement Talen, Literatuur en Communicatie van de Universiteit Utrecht gevestigd is en een enkeling van de hier genoemde schrijvers nog wel eens onderwerp van onderzoek en onderwijs is.

Volg de Korte en Lange Nieuwstraat.

Nummer 18 was eind jaren 80 van de 18e eeuw een brandpunt van de patriottenbeweging (19). Daartoe behoorden de dichter Jacobus Bellamy (1757-1786) en diens vriend Quint Ondaatje die hier beiden een kamer hadden. Bellamy dichtte bij de oprichting van het vrijcorps *Pro Patria et Libertate* een lied 'Aan de Utrechtse Burgereen' en stond ook aan de wieg van het tijdschrift *De Poëtische Spectator*. Hij speelde bovendien een belangrijke rol in het Utrechtse dichtgenootschap *Dulces ante omnia Musae*, waar ook een orangist als Hiëronymus van Alphen lid van was.

Iets voorbij nummer 46 linksaf de Zuilenstraat in.

Zuilenstraat 10bis was van 1941 tot haar dood in 1972 het woonadres van Clare Lennart (20). Eerder woonde ze op de Steenweg 33bis ('Dit is een lange straat. Ze loopt van C&A tot in de middeleeuwen') en aan de Wittevrouwensingel tegenover de schouwburg. Over het laatstgenoemde adres schreef ze in *Pluk een roos* (1967):

'[...] ik hield van het huis en vooral van de omgeving: het plantsoen, waar de prachtige, breedvertakte kastanje nog op de heuvel stond, de verliefde paren, die door de donkere laantjes doolden of op de banken zaten, het drukke gedoe rond de muziek-tent als een of ander muziekcorsp concerteerde, de muziek die nu eens fors, dan weer smeltend aandreef over het water, de belommerde tuin van het café Flora, de turfschepen verderop in de singelgracht, die bij vochtig weer roken naar veenmoeras.'

In veel van Lennarts boeken speelt Utrecht een rol als achtergrond, maar hoofdperson is de stad in *Huisjes van Kaarten* uit 1939, een van de aller-Utrechtste romans, waarin de naam Utrecht echter niet valt, wel de naam van de Buurkerktoren:

'De ernstige, plichtsgetrouwe, niet briljante broeder van de wereldvermaarde, in strenge gotiek naar de hemel strevende Domtoren.'

Veel contact met buurtgenoten had ze niet, maar wél met de op nummer 19 wonende schrijver en beeldend kunstenaar Dirkje (toen nog William) Kuik (21). Haar woonhuis is de volgende bestemming op deze wandeling.

Steek de Nieuwegracht over, loop de Schalkwijkstraat in en neem de eerste straat links, de Nieuwe Kamp. Loop die uit en vervolg u weg door de Oude Kamp.

Vlak voor de Herenstraat vindt u links het voormalig *Museum Dirkje Kuik* waar van 2008 tot 2012 haar woonhuis en atelier te bezichtigen was, achtergelaten alsof ze er net uit weggelopen was (22). Nu is het virtueel nog te bezoeken via www.dirkje-kuik.com Zowel in haar literair werk als in haar etsen en tekeningen speelde de stad Utrecht en het verval daarvan een belang-

rijke rol. Over de Oude Kamp, waar ze ook als kind woonde, schreef ze:

'Het was ook een slaperig en een stoffig straatje. Dit laatste kwam omdat er nogal eens gegraven werd, meestal 's zomers. Of er nu voortdurend iets aan de riolering mankeerde of dat het eigenlijk een verkapt soort van werkverschaffing was (wij beleefden het genoeg van de grote crisis) weet ik niet, maar de straat had dan het aanzien van een geplunderd kerkhof.'

Sla rechtsaf, de Herenstraat in.

Over deze straat schreef Dirkje Kuik in *Utrechtse Notities*: *'Het schijnt haast of alles van enig belang samenklontert in of vlakbij de Herenstraat.'* Op nummer 27 bijvoorbeeld logeerde Martinus (Pom) Nijhoff in de oorlogsjaren geregeld bij zijn vriendin Josine (Jootje) van Dam van Isselt, van wie het huis was, boven het gebouw van de Vrij-Katholieke Kerk (23). In brieven uit die tijd schreef hij enthousiast over Utrecht, in brede zin:

'Wat een heerlijke dagen heb ik in Utrecht gehad! Ik voel mij zo verkwikt als na een verblijf in Griekenland. Het waren tintelende dagen, op een eiland van Overvloed in elk opzicht.'

Iets verder, op de hoek van de Jeruzalemstraat (24) woonde A. Alberts, die in de jaren 1930-1936 Indologie studeerde in

(22) Dirkje Kuik.

□ CAMPUSBLOG.NL

(24) De Herenstraat met rechts de Jeruzalemstraat in 1940.

□ HUA, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Utrecht. Over zijn studententijd handelt zijn *Herinneringen aan Utrecht*:

'Utrecht in de jaren dertig bezat een voor de stad nogal merkwaardig aspect: het deed denken aan een gevangenis. Je kwam er betrekkelijk eenvoudig binnen en je kon er lang niet makkelijk uit.[...] Het binnenkomen gebeurde per trein of in het ergste geval per Zeister tram.'

Volgens Alberts kon je de stad alleen uit via de Biltsestraatweg, of de Amsterdamsestraatweg en de Abstederdijk. *'Vrijwel alle andere wegen in de toenmalige buitenwijken eindigden bij een hek.'* En daarachter bevonden zich weiden, koeien en een vergezicht.

In de Jeruzalemstraat had Dick Bruna tot 2014 zijn atelier, dat nu gereconstrueerd is in het Centraal Museum. Verderop in de Herenstraat op nummer 46 woonde Ida Gerhardt tijdens haar studie klassieke talen (25). Haar gedicht 'Studentenkamer' handelt echter over een kamer in de Donkere Gaard. In een tweede 'Utrechts' gedicht vergelijkt ze het werken aan een vers met de Domtoren die - zeker in de eerste helft van de 20e eeuw - voortdurend in de steigers staat:

'Diep in gedachten liet hij toe dat hij rondom met werkvolk was bezet tot op de transen: mist aan hem bleef het gezag.'

Ga aan het eind van de Herenstraat naar rechts. Loop langs park Lepelenburg en ga - na de Brigittenstraat - de Bruntenhof in. Op het eind kunt u via de Schalkwijkstraat in de binnentuin van de hofjes het beeldje *Man met schuiftrompet* zien, een ode aan het werk van C.C.S. Crone (26). Vervolg uw weg door het singelplantsoen. U komt uit bij de Sterrenwacht.

(27) De Sterrenwacht, ca. 1920.

□ HUA, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

De Sterrenwacht (27) speelde een belangrijke rol in het leven van Leo Vroman:

‘Ik zoende Tineke voor het eerst geloof ik, in de buurt van de Sterrenwacht. Het regende. Ik stelde voor een kopje koffie te gaan drinken bij Van Angeren en ze keek me aan of ik haar het Zondepark in Laag Soeren in trachtte te wurmen.’

Van Angeren was jarenlang een gerenommeerde tearoom in de Viestraat. Later schreef Vroman: als Tineke ‘Toevallig een gebreid warm strak bruinig truitje draagt,’ is zij weer ‘de maagd van Utrecht in mijn studententijd’ en:

‘Dan staat die Dom weer flink omhoog en allen die daaronder lopen doen gauw hun paraploei open anders blijven ze niet droog.’

Blijf het pad langs de singel volgen, ook na het passeren van de Nieuwegracht. Waar het pad zich splitst, blijft u zo dicht mogelijk bij het water. Houd vlak voor de bocht stil en kijk naar de overkant.

Aan de overzijde bevindt zich het pand Tolsteegsingel 37bis (28). Hier woonde Johan Brouwer, een in vele opzichten bijzondere man. In zijn jeugd pleegde hij een moord en zat daarvoor zes jaar in de gevangenis. Hij vocht in de Spaanse Burgeroorlog en was in 1943 een van de beramers van de overval op het bevolkingsregister in Amsterdam. De Duitsers arresteerden hem en uiteindelijk werd hij op 1 juli van dat jaar gefusilleerd in de duinen van Overveen.

Brouwer schreef onder het pseudoniem Johannes Geerlinck de volkomen ten onrechte vergeten roman *Vandaag geen sprekkur* (1942) met als ondertitel ‘Het verborgen leven van een oude stad.’ In het boek, met de structuur van een misdadroman, spelen parapsychologische verschijnselen, psychopaten en criminelen een grote rol. Utrecht wordt nergens met name genoemd, maar toch herkennen we gemakkelijk een locatie als café Flora aan het Lucasbolwerk:

‘Op een hoek van een singel ging ik op het terras van een café zitten. Het café had het gemoedelijke voorkomen van een provinciale sociëteit, of van een dorpsherberg, die eertijds een herenlogement was geweest. Een eindje van het koffiehuis stond een bloemenman.’

Het boek kent een surrealistische, bijna magisch-realistische sfeer, die doet denken aan de schilderijen van Pyke Koch en J.H. Moesman. Daarmee is Brouwer de eerste schrijver in Nederland en zijn tijd ver vooruit:

(28) Tolsteegsingel 37 - 37bis in 1987.

□ FOTODIENST GAU | HUA, BEELDMATERIAAL

‘Ik bleef aan de kant van de gracht staan, die “schilderachtige gracht”, waarin de door de maan beschenen huizen en bomen nu zulke grillige schaduwen wierpen, en die, ondanks zijn poëtische schijn, een modderpoel was, verpest door ratten en ander ongedierte.’

Loop door naar het Ledig Erf (29) waar de wandeling eindigt. Bus 2 kan u vanaf hier terugbrengen naar de noordelijke binnenstad of het Centraal Station.

Noot

- 1 We beperken ons tot niet meer levende auteurs die (op één na) in Utrecht gewoond hebben en over Utrecht geschreven hebben.

Bronnen

- Alberts, A., *De Utrechtse herinneringen* (Amsterdam 1983).
- Bokhove, Niels, *Awaters spoor. Literaire omzwervingen door het Utrecht van Martinus Nijhoff* (Amsterdam 2010).
- Bokhove, Niels, *De drempelschroom verdrijven: literaire activiteiten in de jaren 1932 - 1973 bij boekhandel Broese onder Chris Leeftang* (Utrecht 2013).
- De Utrechtse Boekhouder. Tijdschrift voor Utrechts literair erfgoed* 1-5 (2011-2015).
- Nimwegen, A. van (redactie), *Utrecht in letters* (Utrecht 1980).
- Paap, Wouter, *Literair Leven in Utrecht tussen de beide wereldoorlogen* (Utrecht 1970).
- Schaik, Ton H.M. van, *Zoenen in het Hanengeschei. Een letterkundige wandeling door Utrecht* (Utrecht 2004).
- Toorn, Willem van (redactie), *Querido's letterkundige reisgids van Nederland* (Amsterdam 1982).

Ype Wenning (circa 1905)

Het sluisje bij het Amsterdamse Veer in Oudewater is een plek met veel historie. De litho van Ype Wenning toont een plek met een verstilte charme, maar ooit was het hier een drukte van belang. Het water dat hier kabbelt is de Lange Linschoten.

Eenmaal binnen Oudewater wordt dat 'de haven' genoemd. Een visser tilt zijn bun overboord om de vis - paling - vers te houden. Boven hem verrijst zijn huis, want de visser was ook sluiswachter en in de zoe eeuw was dit het huis van de sluiswachter. Via de kade langs zijn huis kon hij direct de sluis bereiken en de lantaarn boven de kade zorgde

voor licht als de sluis bij schemer moest worden geschut. De andere huizen strekken zich met aanbouwtjes uit tot het water. Rechts legt een vrouw het wasgoed op het grasveld langs het Amsterdamse veer. Er is meer wasgoed te zien: kennelijk is het grasveld als bleek in gebruik. Boven haar verrijst de Sluisbrug. De tekenaar heeft de sluisdeuren en het

mechaniek weggelaten, maar onder de brug is het wel donker, alsof de deuren aan de andere kant gesloten zijn. Achter de brug zijn de huizen langs de Kromme Haven zichtbaar.

Trekschuiten en beurtveren

De sluis in Oudewater werd voor het eerst genoemd in 1367. Oudewater viel onder het Groot Waterschap Woerden dat vanouds via de Oude Rijn afwaterde naar de Noordzee. In 1366 veranderde dat. Voortaan zou de Hollandsche IJssel een belangrijke rol gaan spelen in de afwatering. De Enkele en Dubbele Wiericke werden gegraven. Bij de aansluiting van de Dubbele Wiericke op de Hollandsche IJssel werd de Goejanverwellesluis aangelegd. Tussen Woerden en het

Ype Wenning, *Gezicht op het Amsterdamse Veer met de sluisbrug en sluiswachterswoning te Oudewater, litho, gemaakt tussen 1898 en 1914.*

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

dorp Linschoten werd de Korte Linschoten gegraven om aan te sluiten op het 'Oude Water', de Lange Linschoten. In 1367 kwam het Groot Waterschap met het stadsbestuur van Oudewater overeen dat de sluis in de Lange Linschoten vernieuwd zou worden. Waarschijnlijk lag hier bij de bouw van de stadsmuren in 1321 al een sluis.

Met het graven van de Korte Linschoten was er een goede verbinding met Woerden ontstaan en via Woerden met Amsterdam. In de 16e eeuw ontwikkelde zich in de Republiek een uniek systeem van openbaar vervoer: de trekschuit.¹ Dit was een lage schuit met een vrij geringe diepgang die door een paard of een mens kon worden getrokken. Veel trekschuiten hadden ook een mast en konden ook zeilen. Er was een roefje voor de passagiers. Er waren veel rivieren in het westen van de Republiek, maar er werden ook vaarten speciaal voor de trekschuiten gegraven. De trekschuiten maakten regelmatige diensten tussen de verschillende steden. Zij vervoerden passagiers, pakjes en desgewenst grotere vracht. De schippers vertrokken keurig op tijd en arriveerden op tijd op hun bestemming. De schuiten die volgens dit systeem voeren, werden aangeduid als 'beurtveren'.

Vanuit Oudewater vertrokken schuiten naar Utrecht, Woerden, Gouda, Schoonhoven, Dordrecht, Rotterdam, Schiedam, Vlaardingen en Maassluis, Delft en 's-Gravenhage, Leiden en Amsterdam.² Behalve passagiers, brieven en pakjes ver-

voerden de schippers van Oudewater nog een heel belangrijke vracht: touw. Een belangrijke afnemer van het Oudewaterse touw was de VOC-kamer van Amsterdam. De garens die op de touwbanen in Oudewater werden gemaakt, werden op de lijnbanen van de VOC in Amsterdam verwerkt tot kabels en trossen. De schuit naar Amsterdam vertrok op woensdag en zondag om één uur 's middags vanaf het Amsterdamse Veer. De Lange Linschoten was een bochtige en smalle rivier die druk bevaren werd. Tot Polanen moest de schuit gejaagd worden. De Noord-Linschoterzandweg fungeerde in die tijd als jaagpad. Er stonden geen wilgen langs het water zoals nu: maar er was dan ook geen zwaar verkeer over de weg. De hoogte van de bruggen en kwakels was al in 1367 bepaald. Dat had tot gevolg dat de Vrouwenbrug, waar veel boeren met paard en wagen overheen moesten, een uitermate hoge boogbrug was. De boogbrug werd pas in 1650, na veel klachten, vervangen door een ophaalbrug.

Na Polanen mocht er ook worden gezeild. De schuit naar Amsterdam mocht niet in Woerden overnachten, zelfs niet bij slecht weer, om niet te concurreren met de schuit op Woerden. Er mocht wel bij Wilnis aangelegd worden. In Amsterdam legde de schuit aan bij het Rokin.

Pas in de 19e eeuw, met de komst van de spoorlijnen en de straatwegen, stopten de beurtveren.³ Het sluisje in Oudewater wordt nog steeds gebruikt, voor de pleziervaart.

Rondtrekkend kunstenaar

Ype Heerke Wenning werd in 1879 in Leeuwarden geboren. Daar bezocht hij de ambachtsschool. In 1897 vertrok hij naar Amsterdam en in 1898 vestigde hij zich in Den Haag. Hij kreeg in Den Haag les van de decoratieschilder L.W.R. Sommer. Later volgde hij een avondcursus aan de Academie voor Beeldende Kunsten en kreeg les van Frits Jansen. Hij genoot een jaar lang een koninklijke subsidie voor vrije schilderkunst.

Ype Wenning trok veel rond om te tekenen en te schilderen. Hij schilderde landschappen, stadsgezichten en figuren. Hij werkte onder andere in Giethoorn, Zuid-Limburg, Rome en Parijs, maar ook in Oudewater. Hij verbleef daar regelmatig in hotel 'De Roos'⁴ en verwierf eeuwige roem door zijn rekening te voldoen met het schilderen van grote schilderijen voor de gelagkamer. Hij gaf in Oudewater les aan de zeer productieve amateurschilder Johan Schouten. In 1965 werd werk van hem geëxposeerd in Oudewater tijdens de festiviteiten rond Oudewater 700 jaar stad. Ype Wenning overleed op 11 september 1959 te Wassenaar.

Noten

- 1 Jan de Vries, *Barges and capitalism. Passenger transportation in the Dutch economy 1632-1839* (Berkeley California 1977).
- 2 RHC Rijnstreek en Lopikerwaard, Oud-archief Oudewater, inv.nr. 12.
- 3 Zie ook: Nettie Stoppelenburg, 'Op reis met de trekschuit', in: *Heemtijdinghen* 50 (2014) 2.
- 4 Nu restaurant 'Joia'.

Dertig jaar documentaire fotografie

De foto's van de Stichting Stedelijke Fotografie Utrecht (SFU)

In de zomer van 2016 zijn onder de titel *Stadsgezichten. Utrecht in transitie* op drie locaties in Utrecht verrassende foto's te zien van tien professionele fotografen die ieder op eigen wijze en binnen een eigen thematiek 'de schaa sprong' van de stad Utrecht in de afgelopen zeven jaar in beeld gebracht hebben. De tentoonstellingen worden georganiseerd door de Stichting Stedelijke Fotografie Utrecht (SFU) en vinden plaats in samenwerking met Het Utrechts Archief, het Centraal Museum en Kunstliefde. 'Stadsgezichten' vormt het sluitstuk van de SFU die na bijna dertig jaar documentaire opdracht fotografie dit jaar op zal houden te bestaan.

Stadsgezichten. Utrecht in transitie is te zien van 17 juni tot en met 2 oktober 2016 in Het Utrechts Archief. In het Centraal Museum is tot en met 21 augustus onder meer Ultra Vision van Hans Wilschut te zien. Bij Kunstliefde worden van 20 augustus tot en met 18 september oudere foto's uit de SFU-collectie getoond in relatie met foto's uit de serie Stadsgezichten. Zie www.stedelijkefotografie.nl

Vastberaden en met een resoluut gebaar houdt prof. dr. G. Quispel het autoverkeer tegen op het Janskerkhof. Het Renaultje kan nog doorrijden, maar de Lada daarachter moet in de remmen, want de hoogleraar steekt onverschrokken over. Een van de dames in het gevolg van Quispel neutraliseert de strengheid van de professor door vriendelijk te zwaaien naar de bestuurder in de Lada. Met dit beeld van de afloop van de receptie van de Dies Natalis van de universiteit uit het begin van de jaren tachtig opent de fotoreeks van Werry Crone over het reilen en zeilen op de Utrechtse universiteit. Crone was toen nog een beginnende, maar al veelbelovende fotograaf, die tijdens zijn studie biologie fotografeerde voor het *Universiteitsblad* en in 1986 een fotoboek publiceerde over de Utrechtse universiteit.¹

Met de opname van een selectie foto's uit dit boek gaf de in februari 1987 opgerichte Stichting Stedelijke Fotografie Utrecht de aanzet tot een fotocollectie die in een kleine dertig jaar zou uitgroeien tot een omvangrijke en diverse verzameling van zo'n 1.500 foto's verdeeld over meer dan tachtig foto-opdrachten. Daarmee heeft de SFU haar primaire doelstelling bereikt: het bevorderen van de kunstzinnige documentaire fotografie en een bijdrage leveren aan de visuele geschiedschrijving van Utrecht. Er werden foto-opdrachten vastgesteld aan de hand van een thema en per opdracht resulteerde dat in een 'visueel essay' van tien tot dertig foto's. De opdrachten hebben in alle gevallen betrekking op de stad Utrecht met bovenal haar bewoners tijdens bijzondere of alledaagse gebeurtenissen. Maar ook werden wel er al eerder gemaakte fotoreeksen verworven die binnen het profiel van de SFU pasten, zoals de hierboven genoemde foto's van Werry Crone.

Documentaire fotografie

Het initiatief voor de oprichting van de SFU lag bij Kees Maaswinkel, destijds docent audiovisuele communicatie bij de vakgroep kunstgeschiedenis van de Universiteit Utrecht. Hij zocht naar een instrument om de documentaire fotografie in Utrecht naar een hoger plan te trekken en vond daarbij een medestander in de persoon van Toliën Wilmer, beheerder van de topografisch-historische atlas van het toenmalige gemeentearchief Utrecht. De collectie van het archief was vanouds vooral op topografie gericht, maar de

wens leefde om deze te verrijken met eigentijdse foto's met sociale en maatschappelijke thema's. Het gemeentearchief in Amsterdam werkte bijvoorbeeld vanuit zo'n visie al jaren met vakfotografen die bepaalde ontwikkelingen in de maatschappij vastlegden en ook het Rijksmuseum reikt al vanaf 1975 met een vergelijkbaar beleid fotografieopdrachten uit. Om de documentaire fotografie in Utrecht structureel van de grond te krijgen en deze voor subsidie van de gemeente in aanmerking te laten komen, werd een aparte stichting opgericht, de SFU. Het gemeentearchief Utrecht faciliteerde de stichting door ruimte voor opslag van de foto's te bieden en op secretariaat gebied. Als eerste voorzitter van de SFU trad de socioloog prof. dr. P.H. Vrijhof op en één van de eerste activiteiten van de stichting was de tentoonstelling *Veranderingen - de stad en zijn bewoners in oude en nieuwe foto's*. Deze werd op 14 april 1987 in het gebouw van de Crediet- en Effectenbank aan de Kromme

Prostituee in een van de woonboten langs het Zandpad, ca.1993.

□ FOTO MARTIJN HEIL | HET UTRECHTS ARCHIEF, BEELD MATERIAAL COLLECTIE SFU

De verbranding van de vermeende weerwolf Jan, Achter de Dom. De foto maakt deel uit van de serie 'Profane mythen van Utrecht', 1996.

□ FOTO FREDRIKE ECKHART | HET UTRECHTS ARCHIEF, BEELDMATERIAAL COLLECTIE SFU

Nieuwegracht geopend. Omdat de kersverse stichting nog geen opdrachten had uitgereikt, werd voor deze eerste tentoonstelling gebruik gemaakt van reeds voorhanden foto's van Utrechtse fotografen, gecombineerd met historische foto's uit de collectie van het gemeentearchief.

Aan het einde van 2016 zal de SFU haar activiteiten na dertig jaar staken. De belangrijkste reden hiervoor is dat de gemeente Utrecht in 2012 besloten heeft de structurele subsidie voor de stichting te beëindigen. De SFU wist haar activiteiten desondanks nog tot en met 2016 voort te zetten, maar ziet zich nu genoodzaakt zichzelf op te heffen, in de hoop dat andere instellingen het uitreiken van foto-opdrachten voort zullen zetten. De foto's van de SFU zijn nu in beheer bij Het Utrechts Archief die na de opheffing van de SFU ook het eigendom van de collectie zal overnemen.

Werken van Barmhartigheid

De stijl van de eerste foto's uit de SFU-collectie is typerend voor de jaren tachtig: zwart/wit, kleinbeeld, oog voor sociale aspecten en no-nonsense afdrukken inclusief de negatiefranden, zodat duidelijk is dat de fotograaf tijdens het fotograferen zijn composities bepaald heeft en niet later in de doka uitsneden heeft gemaakt. In het beginjaar 1987 werden opdrachten uitgereikt met een eigentijds en journalistiek thema, zoals *de Utrechtse kraakbeweging* die door Michiel de Ruiters werd vastgelegd en *Hoog Catharijne* waar Maarten Hartman diverse randfiguren portretteerde. Wat lichtere onderwerpen werden gefotografeerd door onder meer Joost Grol en Ineke Smink die respectievelijk de leerlingen van de Kappersvakschool aan de Nachtegaalstraat en kinderen op de peuterspeelzaal *Irene* aan de Bilitonkade vastlegden.

In de daaropvolgende jaren toonde de SFU zich bepaald ambitieus door het vaststellen van foto-opdrachten die toegang verlangden tot werelden waar de meesten geen toegang tot hebben en waar privacy hoog in het vaandel staat, maar die wel tot de dagelijkse gang van zaken in de stad behoren. Met als thema *De Zeven Werken van Barmhartigheid* werden diverse hulp- en dienstverlenende instanties in de stad gedocumenteerd. Gerard van Wingerde fotografeerde bijvoorbeeld gevangenen in de cellen van het intussen gesloten Huis van Bewaring aan het Wolvenplein. Liesbeth Ruijsink legde zeer persoonlijke en soms dramatische situaties vast in het bejaardencentrum 't Huis aan de Vecht en Rob Huibers had toegang tot weinig aan de verbeelding overlatende behandelingen van patiënten in het Diakonessenhuis. Nog een stap verder bij het fotograferen van verborgen werelden gaan de uit 1993 daterende portretten die Martijn Heil maakte van de prostituees van het Zandpad. De clientèle blijft begrijpelijkerwijze wel buiten beeld.

Naast deze typische documentaire reportages kwamen er in de loop van de jaren negentig ook opdrachten voor met een meer conceptueel uitgangspunt en die eerder een artistieke dan een documentaire uitwerking kregen. Aanleiding voor deze opdrachten waren dikwijls historische gebeurtenissen, waarbij fotografen uitgedaagd werden om als het ware foto's van het verleden te maken. Paul Bogaers zocht in dat kader *Schuldige locaties* op: plekken waar ooit een dramatische gebeurtenis heeft plaatsgevonden die hij opspoorde aan de hand van berichten in oude jaargangen van het *Utrechts Nieuwsblad*. Bogaers fotografeerde suggestieve details van die plekken en combineerde dat met vage aanwijzingen die naar de aard van de gebeurtenis verwijzen, maar duidelijkheid wordt niet verschaft, zodat het mysterie blijft en de zaak niet door nuchtere feiten ontkracht wordt. Ron Sluik en Reinier Kurpershoek fotografeerden in hetzelfde kader locaties in Utrecht waar zich tijdens de Tweede Wereldoorlog dramatische zaken hebben afgespeeld. Zij citeerden daarbij ooggetuigenverslagen en prepareerden de foto's met chemicaliën waardoor het beeld zichzelf in de loop van de tijd weer uitwist, zoals herinneringen ondanks hun heftige impact ook weer kunnen vervagen. Een heel andere invulling van dit soort historische, conceptuele fotografie is van de hand van Frederike Eckhart die *Mythen en sagen van Utrecht* vastlegde met behulp van veel figuranten, rekwisieten en trucage, waarbij we onder meer 'Jan, de vermeende weerwolf' zien creperen op de brandstapel Achter de Dom, onder gejoel van omstanders die rechtstreeks van de filmset van Peter Greenaway weglopen lijken te zijn.

Het Geheim van Utrecht

Het moge duidelijk zijn dat de SFU met dit soort opdrachten de randen van de documentaire fotografie opzocht, zo niet deze overschreden heeft en de artistieke betekenis liet prevaleren boven de documentaire. In diezelfde jaren negentig zien we ook fotodocumentaires met een juist heel nuchtere en zakelijke benadering, zoals de strakke foto's uit 1997 door Jacqueline Hassink van de bestuurskamers van enkele in Utrecht gevestigde ondernemin-

Portret van de studente Tess in haar galajurk, in 2008 gefotografeerd in het kader van 'Het Geheim van Utrecht' en geïnspireerd op het geschilderde portret van Heddy de Geer door Pyke Koch uit 1940.

□ FOTO ANKE VAN IERSEL | COLLECTIE SFU

gen (*Tables of power*) of de 360-graden panoramafoto's van Leidsche Rijn van Siebe Swart tijdens de aanvang van de Vinex-bouwwerkzaamheden in datzelfde jaar. Rond het jaar 2000 koos de SFU voor een nieuwe benadering voor documentaire opdrachten en formuleerde deze aan

de hand van het thema *Het Geheim van Utrecht*. Hierin werden nieuwe tendensen binnen de fotografie gekoppeld aan het surrealistische en magisch-realistische verleden van Utrecht. Schilders als Pyke Koch en Joop Moesman gebruikten in deze jaren kort voor de Tweede Wereldoorlog Utrecht als uitvalsbasis en inspiratie voor hun dromerige en soms vervreemdende taferelen. *Het Geheim van Utrecht* resulteerde onder meer in mysterieuze nachtgezichten van de anders zo kille en zakelijke universiteitswijk De Uithof door Ine Lamers uit 2005 en de portretten van studenten door Anke van Iersel uit 2007, die soms heel letterlijk teruggreep op de geschilderde portretten van Pyke Koch. *Het Geheim van Utrecht* culmineerde in 2008 in een fraaie gelijknamige publicatie en een overzichtstentoonstelling in het Centraal Museum.

Stadsgezicht pur sang: uitzicht naar het noorden, gefotografeerd vanaf diverse niveaus van de Domtoren en digitaal tot één ultra vision gemonteerd, 2015.

□ FOTOGRAFIE EN MONTAGE HANS WILSCHUT | HET UTRECHTS ARCHIEF, BEELDMATERIAAL COLLECTIE SFU

Stadsgezichten

Vanaf 2009 verstrekte de SFU twaalf opdrachten aan fotografen in het kader van het thema *Stadsgezichten*. *Utrecht in transitie*, waarbij het komen en gaan van de bewoners en de grote bouwactiviteiten in de stad aanleiding vormden voor de vraag: hoe verandert de identiteit van Utrecht onder invloed van de huidige grootschalige bouwactiviteiten? Wordt Utrecht een moderne metropool of blijft het kleinschalig en gezellig? Daarbij werd onder meer teruggegrepen op de klassieke topografische traditie, waarin het principe van het stadsgezicht uitgewerkt werd met haarscherpe opnames van de skyline van Utrecht door Raimond Wouda vanaf diverse hoge standpunten aan de rand van de stad, met de Domtoren stevast als middelpunt. Ook Hans Wilschut gebruikte de Dom als uitvalsbasis en wel heel letterlijk door het uitzicht op de stad vanaf de toren in vier windstreken en in vier seizoenen te fotograferen. Dat lijkt voor de hand liggend, maar Wilschut fotografeerde het uitzicht vanaf verschillende niveaus van de toren en monteerde de tientallen beelden digitaal aan elkaar tot een viertal vergezichten, met een verbluffende scherpste en rijkdom aan details tot gevolg, zowel ver weg als dichtbij, en met een perspectief dat het menselijke oog in werkelijkheid niet in één keer kan zien. *Ultra Vision* noemde hij zijn panorama's. Een andere invulling van het thema *Stadsgezichten* werd heel letterlijk gegeven door fotograaf Mike Roelofs, die samen met publicist Rob van Scheers op zoek ging naar *Utrechtse koppen*: het 'type Rijk de Gooijer'; koppen met een scherp gesneden profiel en met een fonkeling in de ogen die volgens de makers het midden houdt tussen nurksheid en humor

Maren in de Van Swindenstraat (Tuinwijk) vindt ze allebei even leuk: Ko en Louis. Allebei 10 jaar en 'best jaloers op elkaar'. Foto uit 2011 uit de serie *De Ongekende Stad* in het kader van het project 'Stadsgezichten'.

□ FOTO ANGELIEK DE JONGE | COLLECTIE SFU

en die gevonden werd bij onder meer Utrechtse barmannen, glazenwassers en voetballers. Heel andere gezichten vond Petra Stavast bij de Afrikaanse asielzoekers Alpha en Alusine die een verborgen leven leidden op Kanaleneiland en in Oog in Al. Een laatste voorbeeld van *Stadsgezichten* is de serie *De Ongekende Stad* van Angeliek de Jonge. Zij ging op zoek naar de 'kleine verhalen van Utrecht', waarmee ze het dagelijkse leven in de stad vastgelegd heeft en waaraan anders zo snel voorbij gegaan wordt, maar die tegelijk ook bijzonder en de stad eigen zijn. Daarmee sluit De Jonge weer aan op de uitgangspunten en documentaires waarmee de SFU eind jaren tachtig van start ging.

Noot

- 1 Hans van Laarhoven (tekst) en Werry Crone (foto's), *Lijn 11 naar de Uithof: een beeld van de Rijksuniversiteit Utrecht in de jaren tachtig* (Amsterdam 1986).

Uitgaven van de SFU

Utrecht voor Later. Gefotografeerde documentaires van de stad Utrecht 1987-1993, (Utrecht 1994).

Het Geheim van Utrecht (Utrecht 2008).

Utrechtse Koppen door Mike Roelofs, Rob van Scheers e.a. (Utrecht 2013). *Stadsgezichten. Utrecht in transitie* (verschijnt 22 juni bij WBooks).

Gezicht op Loenen aan de Vecht

Jaap Versteegh

Kunsthistoricus en eigenaar van Kunsthandel
Pygmalion te Maarssen.

Nicolaas Bastert, 'Gezicht op Loenen aan de Vecht' (olieverf op
doek, 40 x 60 cm).

□ COLLECTIE KUNSTHANDEL PYGMALION

Nicolaas Bastert (circa 1900)

*Al vele jaren zijn de schilderijen van Nicolaas Bastert
(1854-1939) bijzonder gewild bij een breed publiek.*

*Dat heeft alles te maken met het onderwerp van de
meeste van deze schilderijen, het landschap rond de
rivier de Vecht.*

Nicolaas Bastert werd geboren op 7 januari 1854 op de nu niet meer bestaande buitenplaats *Otterspoor*, gelegen aan de Vecht bij Maarssen. Zijn vader Jacob Bastert was medevennoot van een handelsfirma en daarnaast gemeenteraadslid en korte tijd minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid. Zoals gebruikelijk in dit gegoede milieu was de verwachting dat de zoon zijn vader zou opvolgen in de zaak, maar Nicolaas wilde schilder worden. Hij ging in de leer bij de landschapsschilder Marinus Heijl, waar hij bevriend raakte met medeleerling Geo Poggenbeek. Samen gingen zij naar de Rijksacademie in Amsterdam en na voltooiing van deze opleiding vestigden beide vrienden zich in 1881 in Breukelen. Beïnvloed door de school van Barbizon trokken zij er regelmatig samen op uit, in binnen- en buitenland, om ter plekke het landleven te schilderen. In deze tijd ontstonden veel van Basterts impressies van vlakke pol-

ders en van bomen en bossen. Het zijn fraaie, losse schilderijen, maar hij oogstte er weinig succes mee.

Vanaf 1890 veranderde deze situatie. In dat jaar trad Bastert in het huwelijk met Eva Versteeg en, toevallig of niet, sinds die tijd ging het de schilder niet alleen in zijn privéleven, maar ook in artistiek opzicht voor de wind. In 1892 kreeg hij op de tentoonstelling van 'Levende Meesters' te Amsterdam de gouden medaille en in 1895 kreeg hij zijn eerste éénpersoonstentoonstelling bij de firma E.J. van Wisselingh. Dit succes had mede tot gevolg dat hij een prachtig buiten kon huren, het 18e-eeuwse *Rupelmonde* aan de Vecht bij Nieuwersluis. Zo keerde Bastert terug naar zijn geboortegrond en langzaam maar zeker beperkte hij zich ook in zijn schilderijen tot dit gebied.

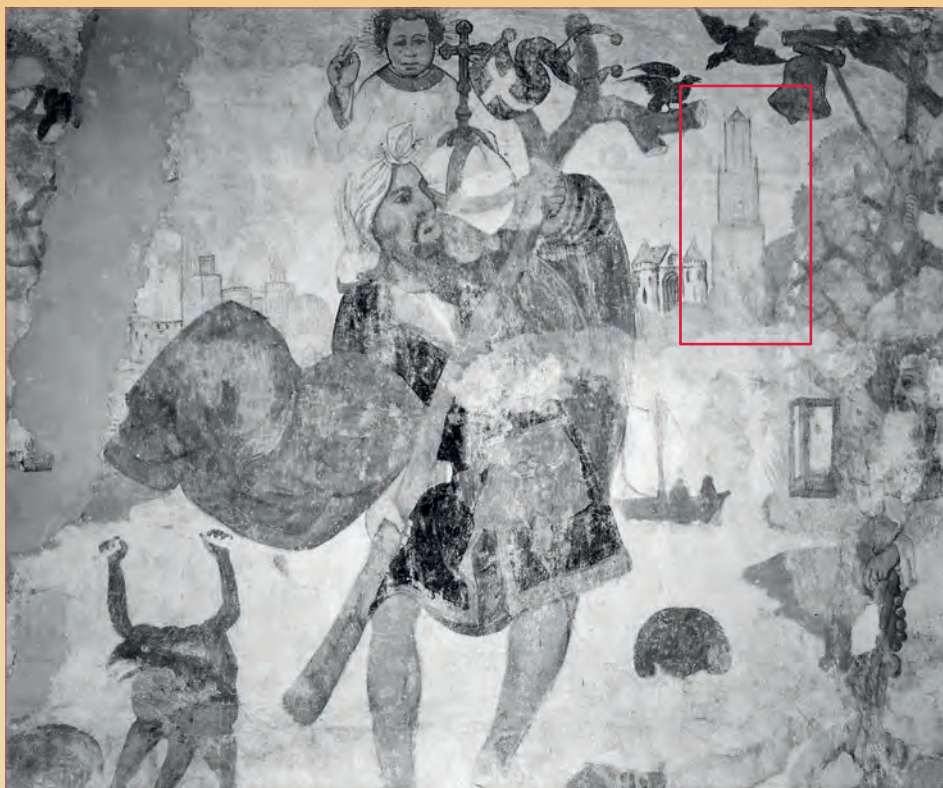
Sfeervol en herkenbaar

Op de meeste van zijn Vechtgezichten bestaat de voorgrond uit de rivier

zelf, met veel bomen aan weerszijden, en met aan de horizon wat huizen. De criticus Jan Veth typeerde dit 'als staat er een raam open, waardoor men de Vecht in al zijn heerlijkheid aanschouwt'. Het is dit soort werk, sfeervol en herkenbaar, waar Bastert tot op de dag van vandaag zo voor gewaardeerd wordt. De Vecht bracht Bastert echter niet alleen plezier, maar ook ellende. In 1906 schreef hij in zijn dagboek: 'De Vecht stroomt door de straat, waarin wij paling vangen.' En drie jaar later moest hij zijn atelier leegpompen, waarin meer dan een meter water stond. Toch bleef hij de Vechtstreek trouw. Toen *Rupelmonde* na verloop van tijd te groot begon te worden, verhuisde Bastert in 1922, voor de laatste maal, naar het huis *Rustlust* in de dorpstraat in Loenen aan de Vecht, waar hij tot zijn dood zou blijven wonen.

Literatuur

Lia de Jonge, *Nicolaas Bastert - Vecht schilder 1854-1939* (Alphen aan de Rijn 1990).

afb. 1 Deel schildering Dirksland.

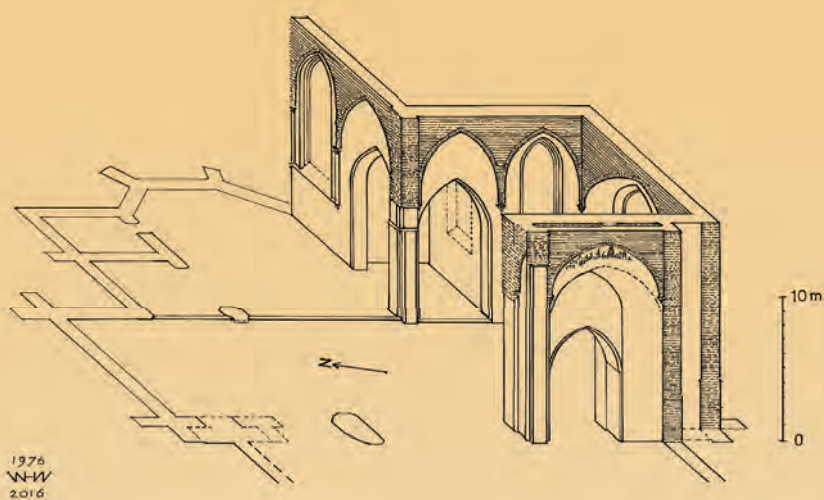
□ FOTO G.J. DUKKER | RIJKSDIENST VOOR CULTUREEL ERFGOED

De Domtoren in de achtergrond

De Domtoren figureert niet alleen in de achtergrond op vele 15e- en 16e-eeuwse altaarstukken, maar ook op een aantal minder bekende muurschilderingen. De weergave klopt niet altijd met de werkelijkheid, maar dat zal voor tijdgenoten de (symbolische) herkenbaarheid niet in de weg hebben gestaan.

Niets is zo opwindend als het ontdekken en blootleggen van een oude muurschildering. Nadat de eerste vierkante decimeters tevoorschijn zijn gekomen, is meestal niet meteen duidelijk waar het tafereel zich afspeelt, evenmin of verkleining in de diepte is toegepast. Is een stam met blaadjes een kleine boom of een boom in de verte? Zo kwam bij het verwijderen van bedekkende kalklagen op de torenwand van de kerk in Dirksland (gemeente Goeree-Overflakkee) een steeds maar groter wordende roze partij voor de dag. Pas toen de gehele omtrek daarvan in het zicht was gebracht werd duidelijk dat dit het onderbeen van een reusachtige Christoffel moest zijn (afbeelding 1). Als laatste verrassing verscheen de Domtoren, rechts boven in de voorstelling, vaag gedetailleerd en met een achthoekig geworden onderste vierkant! Blootlegging en restauratie vonden plaats in 1969.¹ Onbeantwoorde vraag: Waarom werd hier in de 16e eeuw de Domtoren naast verder niet te identificeren bebouwing weergegeven?

Jacobikerk

In 1968 had ik op het archief in Utrecht al met een andere afbeelding van de Domtoren kennis gemaakt. Het was de calque van een tijdens de restauratie in 1882 op een wandvlak in de Jacobikerk ontdekt stadsbeeld met Domtoren. De schildering was doorgetrokken op vellen transparant papier die vervolgens op een 4m44 breed stuk linnen waren geplakt. Gelijktijdig moet de originele schildering bij de algehele vernieuwing van het pleisterwerk verloren zijn gegaan. Om de voorstelling op te kunnen nemen in de 'gothieke' kamer van het toenmalige Museum van Oudheden, kreeg Antoon Derkinderen in 1895 opdracht het met potlood en krijt doorgetrokken stadsbeeld in olieverf op doek over te nemen. De opgeplakte calque verhuisde daarna naar de Topografische Atlas van Het Utrechts Archief. In 1968 bleek de opgerold bewaarde calque onherstelbaar te verbrokkelen.

afb.3 De veranderingen van de zuidbeuk van de Jacobikerk vanaf 1461.

□ TEKENING WILLEM HAAKMA WAGENAAR

Daarom werd de in potlood en krijt vastgelegde voorstelling opnieuw gekopieerd, ditmaal op Kodatrace.²

Toen de kerk in 1974 opnieuw in de steigers stond, kon ook de zuidbeuk worden onderzocht en was het mogelijk de verblijfplaats van de verdwenen schildering aan de hand van de omtrek van de calque exact te achterhalen.

Anders dan in de toen beschikbare literatuur werd aangenomen, was het stadsbeeld geen zelfstandige schildering. Net als in Dirksland, was het oorspronkelijk de verre achtergrond van een daaronder uitgebeeld tafereel (afbeelding 2). Het beschikbare wandvlak ontstond na de verhoging van de eerder al verbrede zuidbeuk, even na 1461 (afbeelding 3). Met de verbreding van

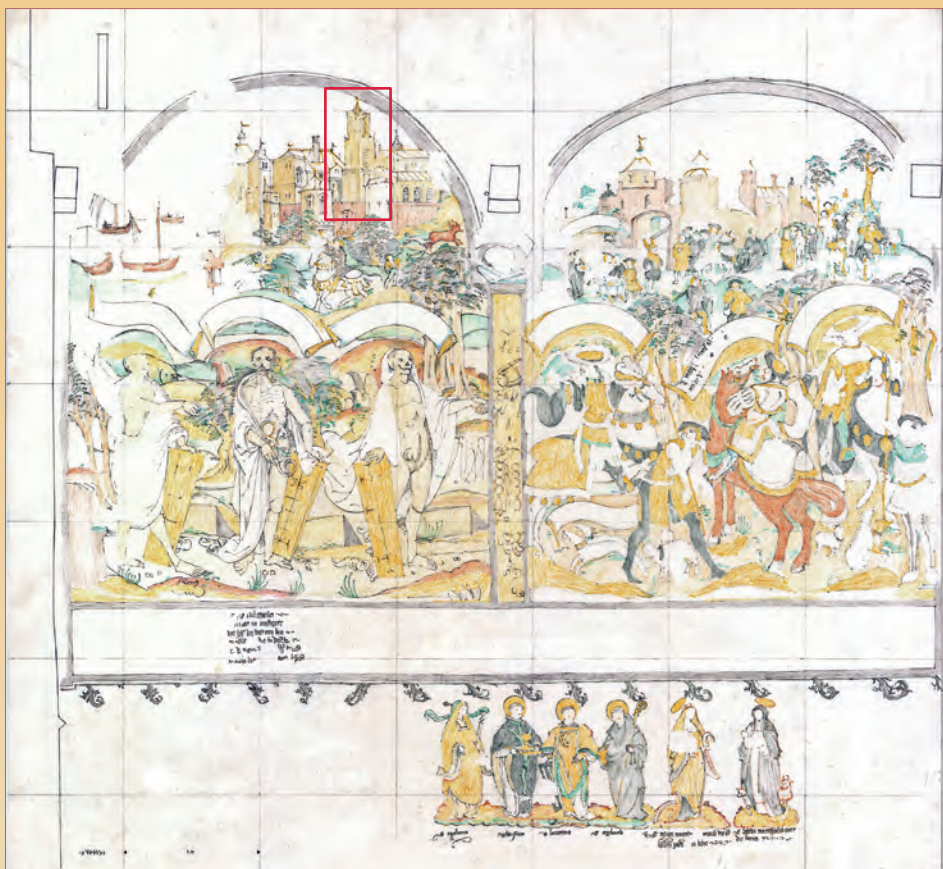
de doorgang naar het transept omstreeks 1491 ging ook de helft van de schildering verloren. De rest, inclusief het stadsbeeld, was dus al voor 1500 aan het oog onttrokken door een laag witkalk.

Wat de schildering verder te zien heeft gegeven, is niet overgeleverd. Het waarschijnlijkst lijkt dat het ook een uitbeelding was van Christoffel, wankelend onder het gewicht van het op de schouders genomen Christuskind dat hij de rivier wil overzetten.³ Het aan hem gewijde altaar zal dan na de genoemde ingreep naar de westwand van de achterkerk zijn verhuisd. Daar is zijn 16e-eeuwse beeltenis in 1976 voor de dag is gekomen.

Het stadsbeeld is in 1975 volgens de calque op de oorspronkelijke plaats in de

afb.2 De op calque overgeleverde voorstelling uit de Jacobikerk, Utrecht.

afb.4 De voorstelling op de zuidelijke torenwand in Westbroek.

□ DEEL VAN TEKENING WILLEM HAAKMA WAGENAAR

Jacobikerk weer aangebracht.⁴ Het wordt beheerst door de overhoeks geziene Domtoren met de proefsteenbeer die volgens de weergave in het drieluik uit Frankfurt op de noordoostelijke hoek tegen het tweede vierkant heeft gestaan.⁵ Des te merkwaardiger is de afwijkende indeling van het vierkant met twee open vensters in de zijden alsook de afwezigheid van de Domkerk. Even incompleet is de Mariakerk, rechts in de voorstelling. Daarvan is de eigenaardige vieringtoren afgebeeld maar de twee slanke torens ontbreken. Niettemin zal de stad Utrecht bedoeld zijn en daarom kan de toren met hoge spits gehouden worden voor de Jacobitoren, al lijkt deze versimpelde versie nog het meest op de toren van Maartensdijk.

Westbroek

Een derde Domtoren is in 1973 tevoorschijn gekomen tijdens het blootleggen van de voorstelling van de Drie Doden en de Drie Levenden op de zuidelijke torenwand van de kerk in Westbroek (afbeelding 4). Hoewel deze 16e-eeuwse schildering door een zeer vaardige hand is opgezet, strookt de weergave van de stad ook hier niet met wat er

werkelijk te zien was. Rechts van de Domtoren verrijst het romaanse schip dat toen allang door het gotische was vervangen en de nok ligt ver boven het onderste vierkant, veel te hoog. Voor de architectuur heeft de schilder zich dus beholpen met 15e-eeuwse voorbeelden. In deze moralistische voorstelling representeert de Dom niet alleen Utrecht maar vooral kerk en geloof. Het is ook in de linkerhelft van de voorstelling dat de drie verrezen Doden hun *memento mori* uitspreken tegen de drie ver-

schrikte jagers te paard in de rechterhelft. In de verte boven dit drietal zijn mensen hun tijd aan het verdoen met pijl en boogschieten terwijl links daarvan een vrouw en twee mannen aan een tafeltje zitten waarop dobbelstenen en een stapel muntstukken klaarliggen. Uit de herberg komt de gelegenheidgeefster naderbij. De nar rechts van dit gezelschap belichaamt nog eens de zorgeloosheid van de mens die zich niet om het hiernamaals bekommert.⁶ Hij staat met de rug naar de Dom.

Noten

- 1 Schildering grotendeels verscholen achter het 18e-eeuwse orgel dat, gelijktijdig met de restauratie van de schildering, van zijn plaats tussen koor en schip naar het westen verhuisde. Schildering gerestaureerd door W. Haakma Wagenaar en H.G. Haakma Wagenaar-Vriesendorp.
- 2 W. Haakma Wagenaar, 'Het stadsgezicht in de Jacobikerk', in: *Bulletin van Het vijf kerken restauratieplan 4* (1976) 2, 1-8.
- 3 Dit in afwijking van mijn veronderstelling in 'Het stadsgezicht in de Jacobikerk', 8.
- 4 Uitgevoerd op 30 september 1975 door C.M. Koolhaas-Vriesendorp, H.G. Haakma Wagenaar-Vriesendorp en W. Haakma Wagenaar.
- 5 Drieluik in Städelches Kunstinstitut cat.81; zie Th. Haakma Wagenaar, *Memorandum Domtoren*, (Utrecht 1975) 81 en 146, foto 2; Drieluik toegeschreven aan Hendrik Wueluwe in: René de Kam, Frans Kipp en Daan Claessen, *De Utrechtse Domtoren. Trots van de stad* (Utrecht 2014) en afgebeeld op p.105 en p. 204.
- 6 W. Haakma Wagenaar, 'De schilderijen op de toren van de kerk in Westbroek, onderbouw toren, constructie schip', speciale uitgave van *St Maarten, tijdschrift van historische vereniging Maartensdijk*, 1994, 4-33.

Ben Olde Meierink

Architectuur- en bouwhistoricus, werkzaam bij BBA en NKS Kenniscentrum voor Kasteel en Buitenplaats.

Mirjam Koelewijn

Kunsthistorica, werkzaam bij College & Graduate School Social Sciences aan de Universiteit van Amsterdam.

Gezicht op het Koningshuis en de Cunertoren vanuit het noordwesten door Pieter Saenredam, 1644.

RIJKSMUSEUM, AMSTERDAM

Een reis naar Italië - en vooral Rome - was al veel langer een belangrijk onderdeel van de artistieke vorming van kunstenaars. Vooral onder Utrechtse schilders was een verblijf in Rome in de eerste helft van de 17e eeuw favoriet. In Italië raakten sommige kunstenaars zo geïnspireerd door het landschap dat zij bij terugkomst in eigen land Italiaans ogende landschappen bleven schilderen. Niet voor niets worden deze kunstenaars 'Italianisanten' genoemd.

'Klyn Italien'

Kunstenaars richtten zich meer en meer op het Hollandse landschap. Later maakten zij ook studiereizen naar de Utrechtse Heuvelrug, de Veluwezoom, de omgeving van Nijmegen en het hertogdom Kleef. Daar werden zij gegrepen door de grote hoogteverschillen en spectaculaire vergezichten, de meanderende rivier en de pittoreske 'stofferij' van het weidse landschap met dorpen en stadjes, met nog middeleeuwse, deels vervallen bebouwing. De kunstenaar en schrijver Arnoud van Halen (1673-1732) schreef dat zijn vrienden het stuwvallandschap tussen Rhenen en Xanten vergeleken met hun zo geliefde Italiaanse landschap: 'Het vermaak en schone gesigten, die men buyten de stad [Rhenen] siet, kan met geen pen beschreven worden [...] Ik bender onder andere rij-

Saenredam (1644) en Rembrandt (1649)

Het on-Nederlandse landschap en de bijzondere bouwwerken maakten Rhenen en omgeving tot een dankbaar onderwerp voor 17e-eeuwse schilders van landschappen en stadsgezichten. Met heel verschillend resultaat, zoals enkele werken van Saenredam en Rembrandt laten zien.

In de eerste decennia van de 17e eeuw veranderde de landschapsschilderkunst en -tekenkunst in de Republiek snel. Berglandschappen maakten plaats voor realistische landschappen met polders, dijken en langzaam

stromende rivieren. Een belangrijke impuls voor deze ontwikkeling was de emigratie naar Holland van kunstenaars uit Vlaanderen, die ervaren waren in het schilderen van landschappen.

Interieur Cunerakerk, gezicht vanuit het schip op het koor met oxaal door Pieter Saenredam, 1644.

RIJKSMUSEUM, AMSTERDAM

sen twee maal geweest met vrienden, die Italië door gerijst hadde, Romen en alle dat daar omstreeks te sien is met aanmerking hadden beschout: dese rijsgenoten betuygen aan mijn, dat in dat destrikt gerekent van Reenen af tot aan Santen toe klyn Italië was: doch dat in dese klijne omtrek veel meer bij malkanderen te sien was ten opsicht van wandelwegen, geboomtens en gesigte van de hoogtens als in Italië.¹

Rhenen lag ongeveer halverwege Utrecht en Arnhem aan de belangrijke weg tussen deze steden en was om meerdere redenen aantrekkelijk voor kunstenaars om langer te verblijven. Bij Rhenen ontmoeten de Utrechtse Heuvelrug en de rivier de Rijn elkaar. In de loop van de tijd heeft de rivier zowel ten westen als ten oosten van de stad grote delen van de stuwwal afgeschuurd, waardoor de heuvelrug hier vrijwel recht uit de rivierbedding oprijst. Het is dan ook niet verwonderlijk dat Rhenen, dankzij de ligging in dit on-Nederlandse landschap en de beeldbepalende bouwwerken, van verschillende kanten in beeld is gebracht. Onder de vele tekenaars die Rhenen als onderwerp hebben geko-

zen, vinden we bekende kunstenaars zoals Rembrandt van Rijn, Jacob Ruysdael, Aelbert Cuyp, Pieter Saenredam, Herman Saftleven en Anthonie Waterloo. Zij maakten ter plaatse snelle schetsen, die soms later in het atelier zijn uitgewerkt tot fraaie tekeningen, etsen en schilderijen. We nemen de twee bekendste kunstenaars hier als voorbeeld.²

Saenredam 1644

Het silhouet van de stad Rhenen werd sinds de 16e eeuw in belangrijke mate bepaald door de toren van de laatgotische Cunerakerk, gebouwd naar het voorbeeld van de Utrechtse Domtoren. Met een hoogte van 75 meter was de toren daar een kleine kopie van. Maar de blik van de reiziger die uit de vlakke Betuwe of vanuit het westen kwam, werd gevangen door de imposante toren, die plotseling achter de heuvels op dook. Ook als men per schip vanuit het westen voer, bood het tegen de hellingen van de heuvels gelegen stadje een verrassende aanblik. Het zal waarschijnlijk de reden zijn geweest dat Pieter Saenredam twee weken in het stadje verbleef. Dit verblijf kan worden gereconstrueerd aan de hand van de aantekeningen op Saenredams tekeningen. Pieter begon op 27 en 28 juni 1644 met een gezicht op de stad vanuit het zuidwesten,

waarbij het silhouet van de stad gedomineerd wordt door de Cunerakerk en -toren. Een tweede blikvanger op deze geaquarelleerde tekening is een direct ten westen van de toren gelegen paleisachtig gebouw. Het is het Koningshuis, ruim een decennium eerder gebouwd in opdracht van de sinds 1621 in de Republiek in ballingschap levende Frederik van Palts (1596-1632). In 1629 verwierven hij en zijn echtgenote een grotendeels leegstaand nonnenklooster, dat zij tot een vorstelijk zomerverblijf transformeerden. De bouwheer heeft er slechts zeer kort van kunnen genieten.

De voorstudie voor de tweede aquarel maakte Pieter Saenredam op 29 en 30 juni. Het is een gezicht vanuit het westen, waarbij alleen het paleis en de bovenste helft van de Cuneratoren zichtbaar zijn.³ De reden voor deze bijzondere compositie is niet duidelijk. Behalve deze twee tekeningen maakte Saenredam nog een drietal andere tekeningen van de Cunerakerk. Op 4 juli maakte hij een overzichtstekening van het interieur van de kerk vanuit het westen, die in het Rijksmuseum terecht is gekomen. De twee daaropvolgende dagen tekende hij het interieur van de Cunerakerk vanuit het zuiden. Op 7 juli schetste Pieter het kerkinterieur vanuit het zuidoosten. Dit werd een voorstudie voor een in 1655 gemaakt schilderij dat nu in het Mauritshuis hangt. Of Saenredam ook de andere tekeningen heeft uitgewerkt tot schilderijen is niet bekend.⁴

Rembrandt en zijn interesse in stadspoorten

Ook Rembrandt van Rijn, die naast veel wereldberoemde schilderijen ook ruim 1.400 tekeningen maakte, heeft Rhenen aangedaan. Waarschijnlijk in 1649 en in 1652-53, toen hij op weg was naar het Gelderse stadje Bredevoort, waar de familie van zijn huishoudster en vriendin Hendrikje Stoffels woonde. De kunstenaar die vooral het lage polderland rond zijn woonplaats Amsterdam tekende, was blijkbaar ook onder de indruk van de opmerkelijke ligging van het stadje in het heuvelachtige landschap. Zes van zijn tekeningen hebben Rhenen als onderwerp.⁵ Rembrandt tekende de stad gezien vanuit de heuvels in het

noordwesten, met in het midden de imposante Cuneratoren. Hij maakte in bruine inkt een snelle schets van de stad, niet vanaf de rivier maar juist vanaf de heuvels in het noordwesten, met de imposante op de helling gelegen noordelijke stadsmuur, die het ontbreken van een stadsgracht hier met hoogte en zwaarte moest compenseren. Rechts van de toren zijn de beide daken van de eigenlijke poort zichtbaar, en ook zien we de 15e eeuwse voorpoort en het grote door de Geldersen aan het eind van de jaren '20 van de 16e eeuw gebouwde rondeel. Slechts schematisch gaf Rembrandt de hoge daken van het Koningshuis weer. Blijkbaar was hij niet, zoals Pieter Saenredam, bijzonder geïnteresseerd in de Cunerakerk en het Koningshuis.

Ook een tweede tekening geeft de stadsmuur en versterkingen vanuit het noordoosten weer met de Bergpoort, die aan de oostzijde toegang gaf tot de stad. Rembrandt tekende de stadsmuur en de halverwege de helling gelegen keermuur met de noordzijde van de Bergpoort. Deze bestond uit de eigenlijke stadspoort, de voorpoort en het cirkelvormige rondeel. Dat laatste was in de vroege jaren 30 van de 16e eeuw gebouwd door het Habsburgse landsbestuur om een nieuwe bezetting door de Geldersen te voorkomen.

Tijdens zijn reis in 1652-53 lijkt Rembrandt gegrepen door het oude en defensieve karakter van de twee andere stadspoorten. De middeleeuwse Rijn- of Waterpoort tekende hij vanuit de stad uit twee verschillende standpunten, terwijl hij de Utrechtse poort zowel vanuit het Rondeel als vanuit de Herenstraat op papier zette.

Het is niet verwonderlijk dat naast Saenredam en Rembrandt ook veel andere kunstenaars in de 17e eeuw - en in de eeuwen daarna - genoten van het heuvelachtige landschap rond Rhenen, van het silhouet van het stadje, de prachtige vergezichten en de meanderende Rijn en dat velen daar inspiratie vonden voor hun tekeningen en schilderijen. Gelukkig zijn er veel prachtige tekeningen bewaard gebleven en in belangrijke musea terecht gekomen.

De West- of Utrechtse Poort gezien vanuit de Herenstraat door Rembrandt, 1649 ?

□ TEYLMERS MUSEUM, HAARLEM

Gezicht op de stadsmuur aan de noordzijde met Cuneratoren en rechts de Westpoort en rondeel door Rembrandt, 1649.

□ MUSEUM BREDIUS, DEN HAAG

Noten

- 1 C.P. van Eeghen en P. van der Kuil, *Brede rivieren langs hoge hellingen; het stuwwallandschap van Midden-Nederland op zeventiende-eeuwse tekeningen* (Utrecht 2015) 9.
- 2 L. Schoemaker, *Tegen de helling van de Heuvelrug; Rhenen in oude tekeningen 1600-1900* (Utrecht 2007).
- 3 B. Olde Meierink, 'Het koningshuis in Rhenen', in: L. Bultje-Van Dillen e.a. (red.) *Geschiedenis van Rhenen* (Utrecht 2008) 214-225.
- 4 G. Schwartz en M. J. Bok, *Pieter Saenredam; The Painter and His Time* (Maarssen/Den Haag 1990) 194-197.
- 5 Laurens Schoemaker, 'Rembrandt in Rhenen', in: L. Bultje-Van Dillen e.a. (red.) *Geschiedenis van Rhenen* (Utrecht 2008) 236-245.

Henry Pauw van Wioldrecht stamde uit een rijk en deftig milieu. Hij werd op 24 oktober 1863 geboren in Zeist op de buitenplaats Pavia. Zijn ouders waren mr. Matthieu C.H. ridder Pauw van Wioldrecht (1816-1895) en Aletta C.A. Voombergh (1828-1913). Voor zijn huwelijk was zijn vader in diplomatieke dienst en kamerheer in buitengewone dienst van koning Willem III. Zijn moeder was een rijke bankiersdochter. Door haar was Henry geparenteerd aan de bankiersfamilies Van Loon en Labouchère.

Hij groeide op met een oudere broer en twee zussen. In de zomer woonde de familie Pauw in Zeist op Pavia gelegen in het Zeisterbos, dat familiebezit was, en in de wintermaanden eerst in Utrecht en later in Den Haag.

Van 1872 tot 1878 zat Henry op een kostschool in Noordwijk. In 1881 ging hij aan de universiteit van Utrecht rechten studeren, waar hij op kamers woonde in Achter Sint Pieter. Hij behaalde zijn kandidaatsexamen in 1887, maar

Jhr. Henry Pauw van Wioldrecht

een 19e-eeuwse getalenteerde amateurfotograaf

In 2009 schonk mevrouw Elias-Pauw van Wioldrecht aan het Gemeentearchief Zeist een fotoalbum met 165 tussen 1882 en 1888 gemaakte foto's. Ze zijn genomen door haar oudoom Henry Pauw van Wioldrecht (1863-1912), de meeste op de buitenplaats Pavia in Zeist. De historische waarde van deze schenking voor Zeist was direct duidelijk. Maar het bleek ook het oudste werk van een goede amateurfotograaf die dertig jaar lang actief was.

sloot zijn studie niet af met een promotie, hoewel zijn familie dat wel van hem verwachtte. Tot 1895 bleef hij in Utrecht wonen. Toen vestigde hij zich weer in Zeist.

Henry was actief binnen het universiteitsleven. Zo maakte hij in 1883 deel uit van de erewacht van het Utrechts Studentencorps bij het bezoek van koning Willem III aan Utrecht. En in 1886 nam hij deel aan de maskerade ter gelegenheid van het 250-jarig bestaan van de universiteit. Henry liep in de stoet mee als Thomas graaf van Stafford.¹ De *Weekbode voor Zeist* schrijft over zijn kostuum: 'tot costumes die mede zeer aandacht trokken behoort ook dat van Thomas graaf van Stafford (heer Pauw van Wioldrecht) wiens roode jas met blauwe opslagen donkere onderkleeding zeer afstak; borstcuras en kaplaarsen voltooiden zijn gewaad.'

In Zeist was hij in 1886 medeorganisator van feestelijkheden voor de viering van de eerste Prinsessedag op 31

R.P.M. Rhoen

Gemeentearchivaris te Zeist en redactielid van dit tijdschrift.

Jhr. Henry Pauw van Wieldrecht, circa 1884.

□ FOTO J.H. KRAMER | HET UTRECHTS ARCHIEF, BEELDMATERIAAL

ren. Het jonge paar ging op de buitenplaats De Wildbaan te Driebergen wonen. In 1907 verhuisde hij met zijn gezin naar de door hem aangekochte villa Silvana aan de Dennenweg in Bosch en Duin. Henry overleed op 48-jarige leeftijd op 2 juni 1912 in Bosch en Duin. Hij ligt begraven op de Oude Begraafplaats in Zeist.

augustus en twee jaar later organiseerde hij met dezelfde mannen een feest ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van het Koninkrijk der Nederlanden. Zulke volksfeesten werden gepropageerd door de *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*, een organisatie die eind 19e eeuw tot de liberale zuil behoorde. We zouden daaruit af kunnen leiden dat Henry politiek liberaal was.

Door zijn rijke afkomst kon hij het zich permitteren om niet te werken en al zijn tijd te besteden aan zijn vele hobby's. Zo maakte hij tussen 1889 en 1906 zeker vijftien buitenlandse reizen naar onder andere Rusland en Corsica. Naast fotograferen, reizen en jagen hield hij van tennissen, golfen, fietsen, gewichtheffen, hardlopen en schaatsen, allemaal sporten die in die tijd juist binnen de hogere kringen werden beoefend.

Op zijn 37e ging Henry het zakenleven in. Bij een drietal naamloze vennootschappen bekleedde hij een commissariaat. Mogelijk had hij in die NV's een deel van zijn kapitaal belegd. Hij was commissaris van de in Zeist gevestigde *Maatschappij tot exploitatie der Rijwielenfabriek Wilhelmina* (opgericht in 1897), van de *Nederlandsche Bank van Verzekering* te Amsterdam (opgericht in 1901) en van *De Nederlandsche Spaarkas* te Amsterdam (opgericht in 1903). Het is curieus dat de rijwielenfabriek *Wilhelmina* de eerste in Zeist en op de Utrechtse Heuvelrug was, die een auto aanschafte. Zijn neef Mr. Alfred J. Labouchère (1867-1953), eveneens een fervent amateurfotograaf, heeft in 1899 de nieuwe auto met Henry als een van de inzittenden gefotografeerd.²

In 1903 trouwde Henry met Johanna Elisabeth Boissevain (1874-1959). Uit hun huwelijk werden vijf meisjes gebo-

Fotografie als kunst

Toen Henry in 1882 zijn eerste foto's maakte, was fotografie al een volwassen medium. Aan het begin van de 19e eeuw werd gezocht naar de mogelijkheid om een beeld op een lichtgevoelige plaat vast te leggen. Na lang experimenteren was het de Fransman J.N. Niépce die het in 1826 lukte de allereerste foto te maken. Daarna ging het relatief snel met de ontwikkeling van de fotografie.

Henry's zus Agnes op zijn eerste foto uit 1882 en een jaar later (rechts) verleidelijk poserend.

□ COLLECTIE GEMEENTEARCHIEF ZEIST

Henry's broer Maarten met geweer in 1884.

□ COLLECTIE GEMEENTEARCHIEF ZEIST

De eerste foto in Nederland werd in 1839 genomen door W. Hallegraaff. In Henry's woonplaats Zeist opende K. Moen in 1864 het eerste fotoatelier, opvallend vroeg voor een kleine plaats. Twee jaar na de opening werd het fotoatelier door brand verwoest. Het fotoatelier van N. Hense op het Broederplein, geopend in 1877, zal Henry in zijn jeugd samen met zijn vader, die al rond 1870 foto's maakte, zeker bezocht hebben.

Ondanks dat de technische ontwikkelingen de fotografie voor een groter publiek toegankelijker hadden gemaakt, bleef het voor een amateur nog altijd een dure hobby die alleen de gegoede burgerij zich kon permitteren. Voor de gewone man werd het fotograferen pas in de periode 1920-1940 bereikbaar.

Door de stand van de techniek kon de amateurfotograaf circa 1880 zonder veel vakkennis zelf vakantiefoto's en familiekiekjes maken, ook wel *snap shooting* genoemd. De meeste amateurs hadden geen artistieke opleiding gevolgd en wisten niets van compositieregels. De fotografie kwam ondanks die bezwaren wel in een stroomversnelling en het aantal fotografen groeide. Meinard van Os schat in zijn artikel 'De fotografie in Nederland' (1891) het aantal amateurfotografen op 1.500 en het aantal beroepsfotografen op 375.

Naast die snapshotfotografen waren er ook fotografen met ruime kunstzinnige interesse. Die ernstige amateurfotografen zagen de fotografie als een nieuwe kunstvorm. Zij maakten foto's geïnspireerd op schilderijen en tekeningen. I. Bispinck, voorzitter van de Amsterdamse *Amateur-Fotografen Vereeniging* schreef in *Lux*, een geïllustreerd tijdschrift voor fotografie dat in 1898 voor het eerst verscheen, over Henry: 'Ook deze amateur behoort tot de ernstig steeds vooruitstrevende lichtbeeldenaars.' Volgens Hans Rooseboom, conservator bij het Rijkspre-

Henry's vriend en studiegenoot Frederik C.H. Royaards poserend in 1886.

□ COLLECTIE GEMEENTEARCHIEF ZEIST

tenkabinet, rekende Bispinck Henry tot de fotografen die hun hobby zeer serieus namen, de fotografie wilden verheffen en zich verzetten tegen het lage niveau van menig beroepsfotograaf en tegen de pretentieloosheid van vele amateurs. Rooseboom beschouwt Henry Pauw van Wieldrecht juist meer als iemand die zijn eigen weg ging en de fotografie vrijwel uitsluitend voor zijn eigen plezier beoefende. Misschien was hij daarom geen lid van een amateurfotografenvereniging.

Henry's fotoarchief

Het archief van de familie Pauw van Wieldrecht werd in 1941 aan het Algemeen Rijksarchief in bewaring gegeven. In dat archief zit geen fotomateriaal van Henry. Zijn fotoarchief met bijbehoren voegde de familie niet toe aan het familiearchief, maar schonk ze in 2007 aan het Rijksmuseum. De schenking bestond uit vijf fotoalbums met foto's uit zijn studentenjaren 1888-1889, van de reizen naar Frankrijk, Monaco en Corsica in 1896, naar Rusland en Finland in 1898, de huwelijksreis naar Italië, Oostenrijk en Duitsland in 1903 en van de buitenplaats De Wildbaan te Driebergen van 1903-1907, en verder losse foto's uit de periode 1891-1910, ruim driehonderd glasdia's en reisverslagen. Sinds 1999 bezat het Rijksmuseum al zijn album van de reis in 1889 naar het eiland Wight. Het merendeel van de bijna 500 foto's is op de website van het Rijksmuseum te bekijken.

Uit de publicatie van Rooseboom blijkt dat de deskundigen ervan uitgingen dat zijn oudst bewaard gebleven foto's uit 1888 dateren. Dus één jaar na zijn afstuderen. Het album dat aan het Gemeentearchief Zeist geschonken werd, bevat echter materiaal uit de jaren 1882-1888. Er is nog meer fotowerk van Henry bekend. Hij maakte enkele foto's die verzameld zijn in een album over de maskerade in 1886 uit de collectie van de Stichting Corpsmuseum & Archieven van het Utrechtsch Studenten Corps. Het Utrechts Archief bezit twee foto's van Henry uit 1888, genomen op de ijsbaan van de *Utrechtsche IJclub 'De Zilveren Schaats'*. Een album met foto's in de omgeving van Kloetinge uit de jaren 1888-1908 bevindt zich in privébezit. En in het archief van de familie Snouckaert van Schauburg zitten twee foto's van jachtpartijen in het Zeisterbos in 1899 en 1906.

'Bedelaar op Neva brug', St. Petersburg 1898.

□ RIJKSMUSEUM, AMSTERDAM

Henry als fotograaf

Op enkele uitzonderingen na zijn alle foto's uit zijn eerste album op de ouderlijke buitenplaats genomen. Dus uit de jaren dat hij in Utrecht studeerde. Veel foto's zijn van familieleden, gasten van zijn ouders, dienstpersoneel, vrienden en medestudenten. De buitenplaats Pavia - herenhuis, chalet (houten 'Noorse huis'), koetshuis, tuinmanswoning, orangerie, tennisbaan, schietbaan, park en vijver - heeft hij uitvoerig op de plaat vastgelegd. De foto's betreffen bijna allemaal buitenopnames. De enige binnenopnames zijn zes foto's van tableaux vivant ter gelegenheid van het huwelijk van zijn broer Maarten (1860-1913) in 1886.

Henry heeft alleen in de zomer gefotografeerd. Hij laat mensen zien die aan een tafeltje zitten of zitten te lezen, te schrijven, te handwerken, die tennis spelen, wandelen in het park, roeien op de vijver, op een fiets zitten, met jachtgeweren bezig zijn of enige verveling uitstralen. Kortom, het rijkeluisleven op een buitenplaats aan het eind van de 19e eeuw.

Zeker in het begin staan ze er stijfjes op. Het zijn geen spontaan genomen, maar geënceneerde foto's en de mensen die hij vastlegde waren zijn modellen. Hij zette ze neer alsof ze voor een schilder moesten poseren. De allereerste foto die hij heeft genomen is van zijn zus Agnes (1858-1923). Zij vertoont hierop geen mimiek. Daarentegen laat hij deze knappe vrouw een jaar later heel verleidelijk,

'Zelfportret in Oriëntaals kostuum met een geweer', Granada 1902.

□ RIJKSMUSEUM, AMSTERDAM

haast sexy, in de camera kijken. Die foto laat zien dat hij meer kon dan alleen kiekjes maken.

Een andere foto waaruit zijn kundigheid blijkt is een 'spannende' foto uit 1884. Zijn broer Maarten - met panamahoed wat hem een zekere flair geeft - heeft zijn geweer op de fotograaf gericht. Je verwacht dat hij elk moment de trekker kan overhalen.

Bijzonder is ook een serie van vier foto's van zijn vriend en studiegenoot Frederik C.H. Royaards (1860-1917) uit 1886. Ze zijn genomen met als achtergrond het chalet op Pavia. Het lijkt alsof Henry met die foto's wil experimenteren. Op twee foto's laat hij Royaards in een stoel voor het huis zitten. Op een volgende foto staat Royaards, wijdebeens, handen in de zakken, pijp in de mond, met het gezicht naar de fotograaf. Op de vierde foto staat hij in dezelfde houding maar dan met de rug naar de fotograaf gekeerd, terwijl hij schuin naar rechts wegstijgt. Die laatste foto heeft iets artistieks. Ze lijken een humoristische verwijzing naar de bekende sequenties van de Engelse fotograaf Eadweard Muybridge uit 1877-1878. Interessant voor de rijwielhistorie zijn acht foto's uit de jaren 1885-1887 van vier verschillende fietsmodellen.

Utrecht en de wereld

In de fotocollectie van het Rijksmuseum (Rijksprentenkabinet) zitten portretfoto's en foto's van de buitenplaatsen

Nimmerdor (Amersfoort), Hydepark (Doorn), De Wildbaan (Driebergen), De Oorsprong (Utrecht) en Beek en Royen, Hoog Beek en Royen, Pavia en Dijnselburg (allen in Zeist) en van straatgezichten in Utrecht en in Zeist en van een ijsbaan in Utrecht. Bijzonder fraai zijn de twee foto's uit 1888 genomen vanuit Achter Sint Pieter, de straat waar hij woonde, richting de Domstraat. Ze geven een historisch beeld van de straat, maar ze trekken ook als het ware de kijker het beeld in.

Zijn vriend en studiegenoot Mr. Johan J. Clotterbooke Patijn (1859-1922) was ambachtsheer van Kloetinge en bezat daar een jachthuis. Van de jachtpartijen die er werden gehouden en waaraan Henry als groot liefhebber van de jacht deelnam, heeft hij nogal wat foto's genomen.

Verder bevat die collectie wel een paar honderd foto's van zijn buitenlandse reizen. Op zijn reis naar Rusland en Finland in 1898 bezocht hij Moskou en Sint-Petersburg. In Moskou heeft hij zelf gefotografeerd, maar ook foto's van stadsgezichten gekocht die hij mogelijk zelf inkleurde. Een foto die van zijn vakmanschap getuigt is die van een man die over een brug over de Neva in Sint-Petersburg loopt. Op zijn reis door Spanje in 1902 bezocht hij Granada waar hij in het Alhambra een zelfportret in Oriëntaals kostuum heeft gemaakt. Hij neemt een nonchalante houding aan en heeft de foto, zo te zien, met de hem kenmerkende rust genomen.

Persoonlijke interesse

In de jaren dat hij op De Wildbaan woonde, heeft hij zijn woonomgeving daar veelvuldig gefotografeerd. De drie foto's van het herenhuis en het park in de sneeuw zijn mooi van compositie en leveren heel romantisch plaatjes op. Op de interieurfoto's valt het op hoeveel opgezette dieren en andere jachttrofeeën hij verzameld had. Op een van de foto's is een opgezette ijsbeer te zien die hij in 1900 op Frans Jozefland, een eilandengroep ten noordoosten van Spitsbergen, had geschoten.

Henry heeft in 1898 een opgezet everzwijn uit zijn collectie gebruikt voor twee geësceneerde foto's. Op een foto schiet zijn broer Maarten op het zwijn en op de andere foto ligt hij op de grond en verweert zich met een dolk tegen het aanvallende zwijn. Het is een zorgvuldig en

weer humoristisch gecomposeerd beeld. Zijn omvangrijke collectie jachttrofeeën schonk zijn weduwe in 1912 aan Artis. De ijsbeer bevindt zich wel nog in de familie.

De laatste foto's maakte hij tussen 1908-1910, allemaal opnames van zijn kinderen, als laatste een foto van zijn dochtertje Dorothea in november 1910 toen zij drie maanden oud was.

Uit zijn totale oeuvre blijkt dat Henry vooral gefotografeerd heeft in de kring van zijn familie, vrienden en gezin en tijdens zijn reizen en jachtpartijen, kortom alleen die onderwerpen waar hij persoonlijk interesse voor had. Roo-seboom zegt over hem als fotograaf: 'Dat hij een bedacht-zame fotograaf was, wordt ook gesuggereerd door de zorg waarmee hij zijn opnamen componeerde en het gesere-reerde, maar ook soms ietwat statische en afstandelijke karakter ervan. Veel van zijn foto's zijn verstilde opnamen van personen verdiept in hun (dagelijkse) bezigheden.' Zijn aantal snapshotachtige opnamen is beperkt.

De door hem gemaakte opnames ontwikkelde Henry zelf. Dat deed hij met veel zorg en heel kundig. De daarvoor benodigde middelen waren in de handel verkrijgbaar. Hij heeft twee foto's van zijn werkkamer in het herenhuis op De Wildbaan gemaakt. Hierop zijn onder andere een projector, een contactraam, negatiefcassettes, schalen, een rekje voor negatieven en flessen met chemicaliën te zien. Aan de wand hangen veel foto's.

Voor hij op De Wildbaan ging wonen, zal hij zijn foto's ook zelf hebben afgedrukt. De foto's in zijn eerste album zijn namelijk handmatig afgesneden, waardoor ze niet altijd precies rechthoekig zijn. Een beroepsfotograaf zou zijn werk niet zo hebben afgeleverd. En ze zijn niet op karton geplakt, maar direct in het album.

Fotowedstrijden

In de laatste decennia van de 19e eeuw werden regelmatig fototentoonstellingen georganiseerd. Voor zover bekend uit krantenberichten heeft Henry aan drie tentoonstellingen deelgenomen. In 1891 was dat de wedstrijd voor amateurfotografen uitgeschreven door de *Amsterdamsche Courant*. Hij behaalde de vierde prijs. Twee jaar later werd te Utrecht een internationale fototentoonstelling gehouden voor vak- en amateurfotografen. Deze was

Gezicht op landhuis De Wildbaan, Driebergen, met sneeuw, tussen 1903 en 1907.

RIJKSMUSEUM, AMSTERDAM

georganiseerd door de *Vereeniging tot Bevordering van het Vreemdelingenverkeer*. Henry deed mee in de afdeling 'Nationaal seniores' en won een bronzen medaille. En op de *Tentoonstelling van Fotografische Kunst* in Dordrecht in 1897 won hij in de afdeling Amateurs de zilveren medaille. Op de fotowedstrijd uitgeschreven door firma B. Groote & Co. te Amsterdam ter gelegenheid van Koninginnedag in 1903 zat Henry in de jury. Hij was eveneens jurylid op de nationale fotowedstrijd die de *Vereeniging tot Verfraaiing*

Interieur van de Wildbaan, tussen 1903 en 1907.

RIJKSMUSEUM, AMSTERDAM

Maarten Pauw van Wieldrecht zich met een dolk verdedigend tegen een aanval van een wild zwijn, 1898.

□ RIJKSMUSEUM, AMSTERDAM

van de Gemeente Zeist en tot Bevordering van het Vreemdelingenverkeer in 1908 organiseerde. Er waren 112 inzendingen. Henry deed aan deze tentoonstelling mee buiten mededinging. Het *Amersfoortsche Dagblad* schreef over zijn werk: 'Zeer mooie autochroom-opnamen (fotografie in natuurlijke kleuren) zagen wij ingezonden door jhr. H. Pauw van Wieldrecht, te Soesterberg.³ Het is bepaald verrassend dit werk te zien. De heer Pauw van Wieldrecht

mag een der meest artistiek aangelegde amateurfotografen genoemd worden.' Jammer genoeg wordt niet vermeld wat op die foto's stond. Liggen deze foto's nog ergens vergeten in een lade of een kast?

Het was de laatste keer dat Jhr. Henry Pauw van Wieldrecht als fotograaf naar buiten trad.

Noten

- 1 www.corpsmuseum.nl Collectie. Lustra.
- 2 R.P.M. Rhoen, 'Een autominnend dorp. Auto's en hun eigenaren in Zeist tussen 1899 en 1919', in: *Tijdschrift Oud-Utrecht* 74 (2001) 5, 123-128.
- 3 Huis ter Heide werd tot circa 1910 Soesterberg genoemd. Bosch en Duin is pas na 1901 ontstaan en werd soms Huis ter Heide genoemd.

Bronnen

Archief van de gemeente Zeist, 1599-1905, inv.nrs. 457, 464, 471, 483 en 782.

Nederland's Adelsboek, 89 (2000/2001) (N - Pl) Van Naerssen - Ploos van Amstel.

Dyck, Ann van, *Geschiedenis van de fotografie*; <http://www.kurtvansteelant.be/content/vansteelant/uploads/docs/geschiedenisfotografie.pdf>.

Rooseboom, Hans, 'Henry Pauw van Wieldrecht', in: *Fotolexicon. De geschiedenis van de Nederlandse fotografie*, 27 (2010) nr. 42; <http://journal.depthoffield.eu/vol27/nr42/f03nl/en>

Weekbode voor Zeist, Driebergen en omstreken, 19 december 1885, 26 juni 1886, 17 juli 1886, 27 oktober 1888, 14 november 1891, 12 oktober 1895, 4 november 1896, 3 april 1897, 12 juni 1897, 10 juli 1897, 19 februari 1898 en 19 april 1899; Gemeentearchief Zeist.

www.delpher.nl: *Algemeen Handelsblad*, 4 augustus 1871; 15 februari 1891, 14 november 1891, 8 oktober 1893, 10 mei 1897, 22 juni 1897, 9 september 1901, 18 augustus 1903, 17 juni 1907, 31 maart 1908 en 22 december 1912; *Amersfoortsche Dagblad*, 20 juli 1908; *De Telegraaf*, 2 mei 1897; *Het nieuws van den dag*, 22 juli 1886, 16 november 1891, 2 oktober 1893, 3 april 1897, 26 augustus 1898, 19 augustus 1903, 7 oktober 1903 en 18 juli 1908; *Oprechte Haarlemsche Courant*, 27 oktober 1863; *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 16 oktober 1883.

Werkkamer in landhuis De Wildbaan, Driebergen.

□ RIJKSMUSEUM, AMSTERDAM

Agenda

Tentoonstelling Utrechtse Domtoren

Op *zondag 26 juni* bieden het Centraal Museum Utrecht en de Vereniging Oud-Utrecht een exclusief programma aan in het kader van de tentoonstelling *Trots van de stad - de Utrechtse Domtoren*. Het programma begint om 10.15 uur met koffie en thee in het museumcafé gevolgd door een lezing door samenstellers en kenners René de Kam en Renger de Bruin. Daarna wordt de tentoonstelling over de Domtoren bezocht en vindt een afsluitende lunch plaats in de Tuinzaal van het museum.

Kosten €15,00 (excl. toegang museum). Aanmelden: via www.oud-utrecht.nl of per e-mail naar secretariaat@oud-utrecht.nl.

Zesde Open Tuinendag Utrecht

Op *zaterdag 2 juli* vindt de zesde Open Tuinendag Utrecht plaats. Meer dan vijftig particuliere tuinen en pandhoven in de Utrechtse binnenstad, waarvan de meeste niet openbaar toegankelijk zijn, openen eenmalig hun poorten voor het publiek. De dag biedt een unieke gelegenheid om deze groene oases en verrassende staaltjes tuinarchitectuur te bezoeken. In enkel tuinen vinden muziekoptredens plaats of worden rondleidingen gegeven.

Tien van de meer dan vijftig tuinen doen voor de eerste keer mee zoals twee klassiek aangelegde tuinen in de Hofpoort (ingang

Nieuwegracht) en een weelderige voormalige bedrijfstuin achter de Jeruzalemstraat. Bijzonder is ook de tuin achter Oudegracht 333, waar tot 1966 de schrijfster Ina Boudier Bakker woonde die zelf de tuin aanlegde. Deze is grotendeels in tact gebleven.

Na afloop van de Open Tuinendag vindt om 17.15 uur in de Oranjerie van de Oude Hortus een concert plaats in samenwerking met het Internationaal Kamermuziek Festival Utrecht. Dit concert is voor passe-partouthouders gratis, reserveren is noodzakelijk. Daarnaast biedt de Hortus een avondopenstelling aan met een buffet in de tuin. Deze openstelling is vrij toegankelijk voor deelnemers aan de Open Tuinendag. Reserveren voor concert en/of buffet kan via www.opentuinendagutrecht.nl.

De deelnemende tuinen zijn tussen 10.00 en 17.00 uur te bezoeken op vertoon van een passe-partout. Dit passe-partout omvat een programmaboekje met een beschrijving van de locaties en een plattegrond met looproutes. Het kost €12,50 per persoon en is vanaf donderdag 2 juni verkrijgbaar bij de VVV-Utrecht. Vooraf bestellen is ook mogelijk via VVV-Utrecht, Domplein 9-10, 0900-128 87 32 of via infovvv@toerisme-utrecht.nl. Gezien de grote belangstelling wordt reserveren aanbevolen. Meer informatie over het programma en de tuinen is te vinden op www.opentuinendagutrecht.nl

Colofon

Tweemaandelijks tijdschrift - 89e jaargang nr. 3 / juni 2016 / ISSN 1380-7137

Deadline agenda nummer 4: 1 juli 2016

Een uitgave van de Vereniging Oud-Utrecht, vereniging tot beoefening en verspreiding van de kennis der geschiedenis alsmede het waken over het behoud van het cultureel erfgoed van stad en provincie Utrecht.

Losse nummers prijs: €6,00. Verkrijgbaar bij Het Utrechts Archief Hamburgerstraat 28, Broese Stadhuisbrug 5, Bruna Nachtegaalstraat 83, Bruna Zevenwouden 220, Museum Catharijneconvent Lange Nieuwstraat 38, Readshop Oudegracht 427 en Utrecht Toerisme Domplein 9.

Redactie Maurice van Lieshout (eindredactie), Elisabeth de Ligt, Marion van Oudheusden, Joyce Penning, Pierre Rhoen, Bettina van Santen, Kaj van Vliet **Redactieadres** Postbus 131, 3500 AC Utrecht / redactie.tijdschrift@oud-utrecht.nl **Recensie-exemplaren** s.v.p. sturen naar Alexander Numankade 15, 3572 KP Utrecht **Bijdragen** Sturen aan de redactie, aanlevering via e-mail. Maximale omvang is

2.500 woorden inclusief noten en literatuuropgave. Auteurs wordt gevraagd zich te houden aan de redactionele richtlijnen, verkrijgbaar via de redactie of in te zien op de website. Illustratiesuggesties zijn zeer welkom.

Ontwerp Jeroen Tirion [BNO], Utrecht **Druk** RotoSmeeys Grafische Services

Vereniging Oud-Utrecht - Voorzitter Dick de Jong **Secretariaat** Postbus 91, 3500 AB Utrecht / tel: 0647 980 928 / secretariaat@oud-utrecht.nl **Penningmeester** Postbus 91, 3500 AB Utrecht **Ledenadministratie** NL27 INGB 0000 575 520, Zoetermeer. U kunt zich als nieuw lid opgeven door een bericht te sturen naar Oud-Utrecht, Leiwater 67, 2715 BB Zoetermeer of naar ledenadministratie@oud-utrecht.nl. Schriftelijk opzeggen van het lidmaatschap kan vóór 1 december op hetzelfde (e-mail)adres. **Contributie** €30,- per jaar (huishoudtelidmaatschap €12,50 / jongeren tot 26 en U-pashouders €17,50 / bedrijven €50,-).

Leden van wie het e-mailadres nog niet bekend is, wordt verzocht dit door te geven aan ledenadministratie@oud-utrecht.nl.

GrafiServices Service voor communicatie

Van huis uit de specialist in gedrukte communicatie, inmiddels een organisatie die het hele communicatietraject beheerst. Sterk op het gebied van gedrukte, geprinte en digitale communicatie in combinatie met mail, fulfilment, warehousing en logistiek. Met professionals die ook interim, gedetacheerd of als consultant voor u aan de slag kunnen. We zetten de lijnen uit, adviseren, organiseren, regisseren, produceren, ontzorgen. Altijd in nauwe betrokkenheid. En met maar één doel voor ogen: het realiseren van uw communicatiedoelstellingen. Pas dan zijn wij tevreden.

ra
f
i
n
g
s
c
e
s

Bezoekadres
Kanaalweg 30
3526 KM Utrecht

(030) 2 822 822
www.grafiservices.nl
info@grafiservices.nl

MAPPA

Maps

ORIGINELE 16-18e EEUWSE STADSPLATTEGRONDEN

www.mappamaps.com

Van Lidth de Jeudestraat 5 3581 GG Utrecht
info@mappamaps.com mobile +31 (0)6 10 92 70 51

Onmisbaar voor liefhebbers van lokale en regionale geschiedenis

Interesse in de geschiedenis van stad en provincie Utrecht?
Word dan lid van de Vereniging Oud-Utrecht. Het kost weinig en u krijgt er veel voor terug:

- zes maal per jaar het rijk geïllustreerde *Tijdschrift Oud-Utrecht*
- tweemaandelijks een *digitale Nieuwsbrief* over de historische actualiteit
- ieder jaar een diepgravend *Jaarboek*
- het hele jaar door *exclusieve excursies* waaronder de Grote Dagexcursie
- in februari de prestigieuze *Van der Monde-lezing*
- iedere maand het *Historisch Café* in het Bartholomeus Gasthuis
- de mogelijkheid om als vrijwilliger in een gezellige sfeer deel te nemen aan één van de clusters of commissies.

Bovendien krijgt u als lid korting op tentoonstellingen en activiteiten van Museum Catharijneconvent.

Oud@Utrecht

Bent u al lid?

Geef dan een ander een lidmaatschap cadeau tegen gereduceerd tarief en help Oud-Utrecht op weg naar 2000 leden!

Vraag voor € 20,- een cadeaubon aan voor een jaar lidmaatschap (normale prijs € 30,-). Het lidmaatschap geldt voor een lopend kalenderjaar (reeds verschenen nummers van het tijdschrift worden nagezonden). Aanvragen kan via www.oud-utrecht.nl/service/lid-worden

Voor meer informatie:
ledenadministratie@oud-utrecht.nl

hart
voor
historie
en
cultureel
erfgoed
in
Utrecht

Projectontwikkeling
Bemiddeling
Verhuur
Bouw

Laan van Vollenhove 2925 Zeist • +31 (0) 30 69 5 66 44 • www.lismanenlisman.nl